

**TÜRKİYE'DE ALEVİLİK- BEKTAŞİLİKLE İLGİLİ HAZIRLANAN SÖZLÜKLERİ
ELEŞTİREL OKUMA DENEMESİ**

Emel ŞİMŞEK*

ÖZ

Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilikle ilgili son yıllarda pek çok çalışma ortaya konulmuştur. Alevî-Bektaşî kültürünün farklı yönleri ile ilgili yapılan alan araştırmaları sayesinde pek çok yeni terim akademik alanlarda tanınmaya başlamıştır. Farklı yörelerdeki Alevî- Bektaşî sahalarından derlenen yeni terimlerin toplu olarak araştırmacıların hizmetine sunulacağı sözlüklere ihtiyaç olmasına rağmen bu konuda hazırlanan sözlük çalışmaları ne yazık ki arzu edilen seviyede değildir. Esat Korkmaz'ın 1993 yılında yayımladığı sözlük 2014 yılına kadar bu alandaki tek sözlük olarak kalmıştır. 2014'te Alper Çağlayan, küçük bir sözlük yayımlamıştır ve 2019 yılında Yılmaz Soyger ve Ahmet Gökbel art arda Alevilik ve Bektaşilik terimleri sözlüğü yayımlamışlardır. Bu çalışmada, bu dört sözlük, kaynak kullanımları, Alevilik ve Bektaşiliği nasıl tanımladıkları, bu alanda çalışma yapmanın zorlukları ve bu zorlukların sözlüklere nasıl yansıdığı bakımından ele alınmıştır. Sözlüklerin madde özellikleri ve kaynak kullanımları tablo biçiminde karşılaştırılmıştır. Yazarların, bazı terimlere getirdikleri açıklamalar eleştirel bir gözle karşılaştırılarak Alevilik konusunda nasıl bir bakış açısı sergiledikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Sözlüklerde ele alınan terimler değerlendirilerek, yazarların özellikle ağırlık verdiği alanların olup olmadığı incelenmiştir. Alevilik-Bektaşilik gibi inançla ilgili bir alanda, Alevîlerin kendilerini nasıl algıladıkları ve Alevî- Bektaşî terminolojisini açıklama görevini üstlenmiş sözlük yazarlarının bazı terimleri açıklarken Alevîlerin anlam dünyasına göre mi kendi anlam dünyalarına göre mi açıklama yaptıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak da Alevilik ve Bektaşiliğe dair hazırlanabilecek yeni bir sözlük önerisinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alevilik ve Bektaşilik, sözlükler, Esat Korkmaz, Alper Çağlayan, A.Yılmaz Soyger, Ahmet Gökbel.

**AN ATTEMPT TO CRITICAL READING ON DICTIONARIES ABOUT ALEVISM –
BEKTASHISM IN TURKEY**

ABSTRACT

Recently, many studies on Alevism and Bektashism have been published in Turkey. Thanks to field research on different aspects of Alevism-Bektashism culture, the academic world has begun to recognize many new terms. Although there is a need for dictionaries where new terms compiled from Alevi-Bektashi areas in different regions will be put into the service of researchers collectively, dictionaries prepared on this subject are unfortunately not at the required grade. The dictionary, written by Esat Korkmaz in 1993, remained the one and only dictionary prepared on Alevism until 2014. In 2014, Alper Caglayan prepared a small dictionary, Ahmet Gökbel and Yılmaz Soyger wrote dictionaries of Alevî and Bektashi terms in 2019. In this study, these four dictionaries are discussed in terms of their source usage, how they define Alevism and Bektashism, the difficulties of working on this subject and how these difficulties are reflected in dictionaries. Source usages of dictionaries are compared in tabular format. By comparing the way the lexicographers explain some terms with a critical attitude, it has been tried to determine what kind of perspective they display on Alevism- Bektashism. The terms discussed in the dictionaries were evaluated and it was examined whether there were any

* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, emelsimsek520@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-3455-4277

subjects that the lexicographers attach special importance to. It has been tried to determine how Alevi perceive themselves in a field related to belief such as Alevism-Bektashism and whether lexicographers who claim to explain the Alevi-Bektashi terminology present their own world of meaning or the world of meaning of Alevi. Finally, a new dictionary has been suggested that can be proposed on Alevism and Bektashism.

Keywords: Alevism and Bektashism, Dictionaries, Esat Korkmaz, Alper Çağlayan, A.Yılmaz Soyzer, Ahmet Gökbel.

Giriş

Alevî-Bektaşî topluluklar günümüzde, inanç pratikleri, edebî ürünleri, müzikleri ve düşünce sistemleri ile pek çok araştırmacının merakını cezbetmektedir. Bu alanda son yıllarda yapılan çalışmaların çokluğu da bunun en önemli göstergesidir.

Anadolu'da Alevîlikle ilgili ilk araştırmalar, aynı zamanda folklor alanında da ilk araştırmaların yapıldığı yıllarda başlar. Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecine girmesi Osmanlı aydınını çâreler üretmek için kafa yormaya sevk etmiştir. Batıcılık, Osmanlıcılık, İslâmcılık gibi politikaların olumlu sonuç vermemesi, dünyaya hızla yayılan milliyetçilik ve kendi köklerini aramaya yönelme akımının Osmanlı aydınındaki doğal sonucu "Türkçülük" anlayışı olmuştur. Anadolu'daki Alevîlerin, Hristiyan olduklarına dair iddialara karşılık İttihat ve Terakki, Anadolu'daki çeşitli toplulukları incelemek ve tanımak adına üyelerinden bazılarını Anadolu'ya göndermiştir. Bahâ Said Bey'e verilen görev de Anadolu'daki Alevî-Bektaşî, Ahî ve Nusayrî topluluklar arasından bilgiler toplamak olmuştur. 1914 yılı öncesinde yapılan bu alan araştırmaları Alevî-Bektaşî kültürü alanında ilk alan çalışmalarındandır. İsmail Görkem, bu ilk araştırmaların ideolojik niyetlerle yapıldığını, asıl amacın ise Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde Anadolu'da birbirine kenetlenmiş bir "tampon bölge" oluşturmak olduğunu belirtir (Görkem 2006, s.25).¹ Bu tespit ışığında, Alevîlik-Bektaşîlik alanında yapılan ilk araştırmaların başlatılma amacının ne olduğu göz önüne alınarak bu alanda hazırlanmış çalışmaların hangi amaçla yapıldığı ve araştırmacıların bilgileri işleme biçiminin tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu alandaki çalışmaların eleştirel okumalara tâbi tutulması da bu düşünce doğrultusunda atılacak adımlardan biridir. Bu çalışmada, Alevîlik- Bektaşîlik alanında hazırlanan sözlükler böyle bir bakış açısı ile incelenmeye çalışılacaktır. Nicel bir inceleme ile kaynak kullanımları, madde özellikleri ele alınıp nitel bir inceleme ile yazarların sözlük hazırlama prensipleri ve bazı maddeler özelinde Alevîlik Bektaşîlik terminolojisini açıklarken gösterdikleri tutumları ele alınacaktır.

İlk araştırmalardan günümüze, bu alanda pek çok çalışma yapılmıştır. Son yıllarda, bilimsel sahalarda, dar alanları derinlemesine ele alan çalışmalar yoluyla, Alevîlik- Bektaşîlikle ilgili ele alınan bilgiler hem nitelik, hem de nicelik bakımından büyük artış göstermektedir. Gerek Alevî-Bektaşî geleneği çerçevesinde üretilmiş edebî ürünlerin, gerekse Alevî-Bektaşî ritüellerindeki söz varlığının ve terimlerinin anlamlandırılmaya çalışılması, sözlükçülük alanında da ürünlerin ortaya konulmasını zorunlu kılmıştır. Bu ihtiyâca verilen ilk cevap Esat Korkmaz'ın 1993 yılında yayımladığı "Ansiklopedik Alevîlik ve Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü" (Korkmaz 1993) olmuştur. Bu

¹ İsmail Görkem (2006) "Baha Said BeyTürkiye'de Alevî-Bektaşî Ahi ve Nusayriler" adlı çalışmanın 1-29 arası sayfalarından özetlenmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Görkem 1993, Görkem 2006.

sözlük 2005 yılında genişletilmiş ve “*Ansiklopedik*” kelimesi çıkarılarak tekrar yayımlanmıştır. Uzun yıllar, bu alandaki tek sözlük olarak kalan, Esat Korkmaz’ın “*Ansiklopedik Alevilik ve Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*”ne (Korkmaz 2003), 2014’te Alper Çağlayan’ın “*Alevî Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*” (Çağlayan 2014) eklenmiştir. 2019 yılında ise A. Yılmaz Soyzer’in “*Hünkâr Ansiklopedik Bektaşîlik Sözlüğü*” (Soyzer 2019) ve Ahmet Gökbel’in “*Ansiklopedik Alevî-Bektaşî Terimleri Sözlüğü*” (Gökbel 2019) yayımlanmıştır.

Bu çalışmada, yukarıda belirtilen dört sözlük; maddeleri ele alışları, Alevîlik-Bektaşîliği hangi pencereden gördükleri, hangi tür kaynak eserlerden faydalandıkları ve bu alana katkıları açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca, Alevîlik-Bektaşîlik alanında çalışma yapmakla ilgili bazı sınırlılıklar ve bu sınırlılıkların sözlüklere ne ölçüde yansdığı ele alınmıştır.

1. İncelenen sözlüklerin² nicel yönlerinin karşılaştırılması:

Bu bölümde, “*Sözlüklerin kaynak kullanımları ve madde özellikleri*” başlığında, incelediğimiz dört sözlüğün sayfa sayıları, madde başı olarak aldığı terimlerin sayısı, faydalanılan kaynak eser sayısı, alıntı yapılan yerler için kaynak gösterilmesi, madde başına eklenen alt maddeler, dizinlerinin olup olmaması, kelimelerinin kökenlerinin verilip verilmemesi bakımından tablo üzerinde karşılaştırma yapılmıştır.

“*Genel hatlarıyla Alevî- Bektaşî sözlükleri*” başlığı altında ise, Esat Korkmaz’ın “*Ansiklopedik Alevilik ve Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*” (Korkmaz 2016), Alper Çağlayan’ın “*Alevî Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*” (Çağlayan 2014), A. Yılmaz Soyzer’in “*Hünkâr Ansiklopedik Bektaşîlik Sözlüğü*” (Soyzer 2019) ve Ahmet Gökbel’in “*Ansiklopedik Alevî Bektaşî Terimleri Sözlüğü*” (Gökbel, 2019) ayrı ayrı, müstakil başlıklar altında incelenmiştir.

1.1.Sözlüklerin kaynak kullanımları ve madde özellikleri

Sözlükler	Sayfa sayısı	Toplam madde sayısı	Faydalanılan kaynak eser sayısı	Alıntı yeri gösterimi	Dizin	Madde başına eklenen alt maddeler	Kelimelerin kökenlerinin belirtilmesi
E. Korkmaz-ABTS	797	4446	103	YOK	VAR	VAR	Belirtilmiş
A. Çağlayan-ATDS	231	2567	Verilmemiş	YOK	YOK	YOK	Belirtilmiş
A.Y.Soyzer-HABS	408	1025	408 +25 ³	VAR	YOK	VAR	Belirtilmemiş

² Bu çalışmada incelenen sözlükler, kısaltmalarla şu şekilde yazılacaktır:

Alper Çağlayan, *Alevî Terim ve Deyimleri Sözlüğü* (2014): **ATDS**

Esat Korkmaz, *Alevilik ve Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü* (2016): **ABTS**

A.Yılmaz Soyzer, *Hünkâr Ansiklopedik Bektaşîlik Sözlüğü* (2019): **HABS**

Ahmet Gökbel, *Ansiklopedik Alevî Bektaşî Terimleri Sözlüğü* (2019): **AABTS**

³ Kaynakça bölümünde verilmeyip kısaltmalar bölümünde verilen yazma eserler de eklenmiştir.

A. Gökbel-AABTS	969	3492	485	YOK	YOK	YOK	Belirtilmemiş

Tablo 1: Sözlüklerin kaynak kullanımı ve madde özellikleri

İncelediğimiz dört sözlükten sayfa sayısı en fazla olan Gökbel'in AABTS, en az olan Çağlayan'ın ATDS'dir. Madde başı olarak alınan terim sayısı en fazla olan Korkmaz'ın ABTS, en az olan Soyzer'in HABS'dir. Kaynak eser kullanımı açısından, "Kaynakçası" verilenlerin içinde en çok kaynak esere başvuran Gökbel, en az başvuran ise Esat Korkmaz'dır. Çağlayan ise çalışmasında "kaynakça" vermemiştir. Bu yönü eksiklik olarak görülebilir. Alan çalışması sonucunda ortaya çıktığı belirtilen bu çalışmaya kaynak kişiler dizini eklenmesi daha uygun olurdu, diyebiliriz. Maddeleri açıklarken başvuru yerlerini alıntının sayfasını da belirterek gösteren tek sözlük Soyzer'in HABS, dizin bölümü bulunan tek sözlük Korkmaz'ın ABTS'dir. Madde başına eklenen alt maddeleri olan sözlükler Korkmaz'ın ABTS ve Soyzer'in HABS; kelimelerin kökenlerini veren sözlükler Korkmaz'ın ABTS ve Çağlayan'ın ATDS'dir.

1.2. Genel hatlarıyla Alevî-Bektaşî sözlükleri:

1.2.1. Esat Korkmaz, 2005: "Alevîlik ve Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü"

Bu sözlük, Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik alanında hazırlanmış ilk sözlüktür. 2005'te genişletilmiş olan bu sözlüğün 2016'da yapılan 5. baskısı bu incelemede esas alınmıştır. Yazar, bu sözlüğü 1993 yılında ilk kez yayımlamıştır. İlk sözlük sonrası Korkmaz, 2004 yılında "Zerdüşterim Sözlüğü"nü (Korkmaz 2004) ve "Şamanizm Terimleri Sözlüğü"nü (Korkmaz 2004) yayımlamıştır. ABTS'nin genişletildiği 4. baskısına (2005) yazdığı önsözde yazar, kaynakçada belirttiği kaynak eserleri tarayarak sözlüğü genişlettiğini belirtmiştir. Sözlükte yer alan terimlerin bir bölümünü Zerdüştlük ve Şamanizmle ilgili terimler oluşturmuştur.⁴ Bu anlamda, yazarın, Zerdüştlük ve Şamanizm alanları ile ilgili oluşturduğu sözlükleri, bu sözlükle kısmen birleştirmiş olduğu söylenebilir.

Korkmaz, "Bektaşîlik" maddesinde bu ifadeyi Alevî inanç sisteminin içerisinde değerlendirmiş ve Balım Sultan'dan itibaren ise ikiye ayrılarak Çelebi kolunun köylerde örgütlendiğini Babagan kolununsa şehirlerde örgütlendiğini belirtmiştir (Korkmaz 2016: 129). Yazar, *Alevîlik ve Bektaşîliği* ortak bir sözlükle ele almayı uygun bulmuştur.

Alevîliği "felsefe-öğreti" kabul eden bakış açısı (Korkmaz 2016: s. 67) doğrultusunda, Korkmaz'ın, felsefeyle ilgili terimleri; bu inancın "sezgici doğacı"

⁴Örneğin, "gatha" terimi, "Zerdüşter dininde dinsel ilahi."(Korkmaz 2016: s.240); "gayomart" terimi "Zervanist tasarıma göre; Ahurazmada'nın yarattığı, insanlıkla tanrısallık arasında bir aracı durumunda bulunan, insanlığın prototipi olarak algılanan varlık."(Korkmaz 2016: s. 241) olarak ABTS'de yer almıştır. Chshathra (Korkmaz 2016: s.164), budha (Korkmaz 2016: s.138), bundanışjin (Korkmaz 2016: s.139), bhagavat (Korkmaz 2016: 133), bhakti (Korkmaz 2016: s.133)...terimleri gibi Alevî-Bektaşî yazılı ve sözlü kültüründe terim olarak yer almayan pek çok terime ABTS'de yer verilmiştir.

değerlerle beslendiğini belirttiği (Korkmaz, 2016: s. 67) bakış açısından ötürü de Şamanizm'e, Zerdüştlük'e, Budizm'e ait terimleri bu sözlüğe dâhil ettiğini söyleyebiliriz.

1.2.2. Alper Çağlayan, 2014: “Alevî Terim ve Deyimleri Sözlüğü”

2014 yılında Alper Çağlayan tarafından yayımlanan bu sözlük 231 sayfalık mini bir sözlüktür. 2567 terim, madde başı olarak alınmıştır. “Maddelerdeki ritüel uygulamalarının anlatımında, ‘Çubuk Yöresi’ baz alınarak açıklamalar yapılmıştır” (Çağlayan 2014: s. 8). Bektaşîlik, ayrı bir madde olarak alınmamıştır.

ATDS'nin sunuş bölümünde derleme ve araştırma şeklinde yirmi yıllık bir çalışma neticesinde bu sözlüğün oluşturulduğundan bahsedilir. Diğer Alevîlik-Bektaşîlik sözlüklerine göre hacmi oldukça küçüktür. ATDS, geniş sayılabilecek bir terminoloji sunmasına rağmen, maddeleri ele alma konusunda oldukça kısa açıklamalarla yetinmiştir. Bu nedenle bir sözlükten daha çok “sözlükçe” gibidir. Kelimeler, çok az istisnanın dışında, farklı anlamlarıyla verilmemiş, kısaca açıklanmıştır. Alevîlik geleneği içerisinde karşılaşılabilecek “Fazlı”, Hallac-ı Mansur”, “Pir Sultan Abdal”, “Nesîm”, “Balım Sultan” gibi bazı kişi isimlerine yer verilmiş ve bu isimler kısaca açıklanmıştır. Kur'an-ı Kerim'deki sûrelerin Türkçe karşılıkları verilmiş, bazı ayetler açıklanmıştır. Esmâ'ül Hüsnâ'nın Türkçe karşılıkları alt madde olarak verilmiştir.

1.2.3. A. Yılmaz Soyger, 2019: “Hünkâr Ansiklopedik Bektaşîlik Sözlüğü”

A. Yılmaz Soyger'in Kasım 2019 yılında yayımladığı sözlüktür. Soyger, bu sözlüğün giriş bölümünde, Alevîlik ve Bektaşîlik terimlerinin birlikte kullanılmasını uygun bulmadığını belirtmiştir (Soyger 2019: s. 11). Cumhuriyet döneminde şehirleşmenin getirdiği bir zorlama ile “Alevî” kelimesinin “Bektaşîlik”in başına getirildiği fikrindedir. Bu biçimde kullanıldığında içine her türlü bâtinî yapılanmaya dair kavramların girdiğini ve incelenmesi imkânsız hâle geldiğini belirtmiştir. Soyger, Alevîlik maddesini şöyle açıklamıştır:

“Osmanlı Devleti döneminde Alevî tabiriyle-yalnızca- bugün anlaşılan Kızılbaş kitleler anlaşılmazdı. Aynı zamanda Hazret-i Peygamber'den sonra imam olarak Hazret-i Ali'yi tanıyanlar hakkında kullanılır bir tabirdi. Şiiliğe yönelenlerin tamamına Alevî denildiği gibi neslen yahut tarikat şeceresi vasıtasıyla Hazret-i Ali'ye mensup olanlara da Alevî denilirdi. Tarikat olarak olarak Bektaşîler kadar Halvetî, Cerrahî, Kâdirî, Uşşakî ve Rifâîler de- bu çerçevede- Alevî idiler” (Soyger 2019: s. 37,38).

Bu açıklamadan Alevîlik'in günümüzde “Kızılbaşlık” anlamında kullanıldığını, bu ifadenin Osmanlı Döneminde daha geniş ve kapsayıcı bir ifade olarak kullanıldığını kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bu sözlüğü hazırlamasındaki maksadının ise “Bektaşîlik” mefhumuyla neyin anlaşılması gerektiğini ortaya koymak olduğunu belirtmiştir (Soyger 2019: s. 11). “Sözlüğün ana eksenini Bektaşîliğin Babagân kolunun teşkil ettiği doğrudur, çünkü Çelebiler kolu hakkında tarihî bakımdan adeta bilgi yok mesabesindedir.” (Soyger 2019: s. 11) biçiminde de bu sözlüğü ne şekilde sınırlandırdığını belirtmiştir.

Şahıs adlarını madde başına alan ve geniş açıklamalar veren Soyger, madde başı olarak alınan şahısları seçerken, ikrar/nasip törenlerinden geçtiği kesin olanları aldığını ama bu konuda bir belge bulamadıklarını dâhil etmediğini belirtmiştir. Buna

örnek olarak, “Atatürk”, “Namık Kemal”, “Enver Paşa” gibi kişilerin Bektaşîlerce kendilerinden sayılmasına rağmen bu konuda belge bulamadığı için dâhil etmediğini belirtmiştir. Bununla beraber, Bektaşîliğe hizmet ettiğini düşündüğü ancak Bektaşîlerin kendilerinden olmadığını söylediği R. Tevfik Bölükbaşı ve Bezmiâlem Vâlîde Sultan ile Pertevniyal Valide Sultan’ı dâhil ettiğini belirtmiştir (Soyyer 2019: s. 12). Ayrıca şiirlerinde Bektaşîlik tesirlerinin olduğunu gördüğü Ispartalı Seyrânî ve Develili Seyrânî’yi, Kayserili Rûzî’yi dâhil ettiğini belirtmiş ama bu hususta da yine “ikrar verme” bilgisine nasıl ulaştığını belirtmemiştir. “İkrar” terimini “nasib almak” teriminin altında incelediğini belirtmiş (Soyyer 2019: s. 233), “nasib almak” ise: “bir törenden geçerek Bektaşî olmak” (Soyyer 2019: s. 234) biçiminde açıklanmıştır. Ayrıca “Bektaşî ikrarında kadınlar” maddesi açıklanırken de kadınların ikrar vermesinin yazılı belgelere alınmadığından bahsedilmiştir (Soyyer 2019: s. 99). Buradan, “ikrar vermenin” yazılı bir ortamda gerçekleşmediğini, bir törenden geçmek olduğunu Soyyer açıklamıştır. Sözel bir icra olan “ikrar vermenin” resmi bir belgenin içerisinde yer almasının zor bir ihtimal olduğunu aşikârdır. Bu bakımdan “ikrar vermek” bilgisinin yazılı ortama göre geçerli sayılmasının ve kişilerin Bektaşîliğe mensubiyetini belli etmek konusunda kriter sayılmasının tartışılacak bir bilgi olduğu ortadadır.

Bu çalışmanın giriş bölümünde “Hubyâr” ve “Güvenç Abdal” gibi bu gün Alevî kabul edilen kişilerin bu çalışmaya dâhil edildiğini ancak bu kişileri pîr kabul eden Alevî topluluklarının dâhil edilmediğini, bunların hepsinin tek başlarına birer sözlük oluşturacak yapılanmalar olduğu belirtilerek yine bir sınırlandırılmaya gidilmiştir (Soyyer 2019: s. 12). Yazar, Bektaşîliğin Babagan kolunu esas aldığını ve Çelebiler Kolu ulularına da yer verdiğini belirtmiştir.

Alevî-Bektaşî âşıkları hakkında, başka çalışmalardan alıntılar yapılarak detaylı bilgi verilmiş, madde başı olarak bu kişiler sözlükte yer almıştır.

Bazı terimlerin geçtiği şiirler, ilgili terim açıklanırken verilmiş ve bu şiirlerin günümüz Türkiye Türkçesine aktarılması Soyyer tarafından yapılmıştır.

HABS, hazırlanırken öncelikle “Alevîlik” in kapsam dışı bırakıldığı belirtilmesine rağmen, madde başı alınan pek çok uygulama, terim ve kişi isminin Anadolu Alevîliğinde yer aldığı görülmektedir. Örneğin “aşinalık, peşinelik” gibi Tahtacı Türkmen Alevîliği yol kardeşliği terimleri; Pir Sultan Abdal, Hatayî gibi Alevî âşıkları HABS’ye dâhil edilmiştir. Bu açıdan, Hacı Bektaş Veli’yi sözlü kültürlerinde ve edebî ürünlerinde “pîr” ve “serçeşme” kabul eden Alevî topluluklarını Bektaşî inancının dışında bırakmak; Pir Sultan Abdal ve Hatâyî gibi Alevî âşıklarını dâhil etmeden Bektaşîlik sözlüğü oluşturmak mümkün olamamıştır. Bu noktada yazar, sözlüğü oluştururken sınırlandırdığını söylediği alanın dışına çıkmak zorunda kalmıştır.

1.2.4. Ahmet Gökbel, 2019: “Ansiklopedik Alevî-Bektaşî Terimleri Sözlüğü”

Ahmet Gökbel, AABTS’yi 2019 yılında yayımlamıştır. Yedi yıllık bir çalışma sonucunda bu sözlüğün ortaya konulduğu belirtilmiştir (Gökbel 2019: s. XII). Bu sözlükte, yazar, Alevîlik ile Bektaşîliği birlikte ele almış ve temelde aynı yapıya mensubiyetin söz konusu olduğunu belirtmiştir. Buna rağmen farklı taraflarının da bulunduğunu ifade etmiştir:

“Her ne kadar günümüzde bazen araları tire ile ayrılarak Alevîlik-Bektaşîlik biçiminde, bazen her iki kesimi ifade etmek üzere Alevîlik biçiminde adlandırılmakla beraber, gerçekte bu iki yapı arasında birtakım farklılıkların bulunduğu dikkate alınmalıdır” (Gökbel 2019: s. X). Önsöz bölümünde bu farklılığın araştırmacılarca “taban ile tavan arasındaki fark olarak ve yerleşik hayata geçip geçmemekle ilgili olduğu” şeklinde ele alındığı belirtilmiştir.

“Tabanı Kızılbaşların yani geniş halk kitlesinin, tavanı ise Bektaşîliğin yani bu yapıya yön veren baba ve dedelerin oluşturduğunu söyler. Diğer açıdan ise yerleşik hayata geçenler Bektaşîliği, göçebe hayatı yaşayanlar ve kırsal bölgelerde kalanlar ise Kızılbaşlığı teşkil etmiştir” (Gökbel 2019: s. X) biçiminde bir açıklama yapılmıştır.

AABTS’de bazı terimler açıklanırken Alevî-Bektaşî geleneği içerisindeki âşıkların şiirlerinden örnekler verilmiş ve ilgili terimin gelenek içerisinde kullanış şekli böylece gösterilmiştir ancak şiirlerin açıklaması yapılmamıştır. Şiirlerin hangi şaire ait olduğu verilmiş ancak alıntı yapılan kaynak eser verilmemiştir. Alevî-Bektaşî geleneğinde tanınan kişilerin adları da madde başı olarak alınmış ve kısaca biyografilerine yer verilmiştir. Maddelerin hangi kaynaktan alınarak açıklandığı belirtilmemiştir. Maddelerin açıklanması konusunda başvuru yerinin belirtilmemesi önemli bir eksiklikten denebilir; çünkü kimi ifadelerin nereden alındığının bilinmesi maddelerin geçerliliğine önemli katkı sağlamaktadır.

1.3. İncelenen sözlüklerin kaynak seçimi ve başka sözlüklerden faydalanma durumları:

Esat Korkmaz-ABTS: Kaynak kullanımı açısından, kaynakçada belirtilen eserlere bakıldığında, en az kaynak eserden faydalanan sözlüktür. 103 kaynak eser adı verilmiştir. ABTS’nin ilk basımı 1993 yılında yapılmış, 2004 yılında beşinci basım genişletilerek yapılmıştır. Önceki basımların, genişletilmiş basımın yanında “özet gibi” kaldığı ifadesini Korkmaz beşinci basımın önsözünde belirtmiştir.

Korkmaz, 2004 yılında “*Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*” (2004) ve “*Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*”(2004) yayımlamıştır. ABTS’de de Esat Korkmaz’ın bahsedilen sözlüklerinden alınan *Zerdüştlük* ve *Şamanlık* terimlerine yer verilmiştir. Orhan Hançerlioğlu’nun “*İnanç Sözlüğü*”nden (1975), Ferit Develioğlu’nun “*Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugatı*”ndan (1996); *Türk Dil Kurumu Derleme (1963)*, *TDK Tarama (1963)* ve *TDK Türkçe Sözlüklerinden (1988)* faydalanılmıştır. Korkmaz’ın faydalandığı kaynakların tümünü basılmış kitaplar teşkil etmiştir.

Makale, tez, bildiri tarzı çalışmalardan faydalanılmamıştır. Bu eser ortaya konulurken alan araştırması yapıp yapılmadığına dair bir bilgi verilmemiştir. Açıklanan maddelerin, hangi kaynaktan alındığı belirtilmemiştir. Kelimelerin, hangi dilden geldiği maddelerin yanına ilave edilmiş, sözlüğün sonuna *dizin* eklenmiştir. Bu çalışma, incelediğimiz dört sözlükten *dizine* yer veren tek sözlüktür. Bu yönüyle araştırmacıya kolaylık sağlamaktadır.

Alper Çağlayan-ATDS: Çağlayan, hacim olarak oldukça küçük olan bu sözlüğü oluştururken hangi kaynakların esas alındığını belirtmemiştir. *ATDS'nin* sonuna faydalanılan kaynaklarla ilgili bir kaynakça konulmamıştır.

ATDS'nin Sunuş bölümünde, 20 yıllık bir derleme sonunda bu sözlüğün ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bundan yola çıkarak, *ATDS'nin* alan araştırması temelinde oluşturulduğu söylenebilir ancak alan araştırmalarında genellikle verilen kaynak kişilerin dizinine bu eserde yer verilmemiştir. Bu açıdan eksik bırakılmış bir çalışma olmuştur.

ATDS'nin Sunuş bölümünde bu çalışmada “*Çubuk Yöresi Alevîliği*” esas alınarak bu çalışmanın oluşturulduğu belirtilmiştir. Bu bakımdan, dar alanda, Alevîlikle ilgili terimlerin ‘*bağlama dayalı*’ açıklandığını söylemek mümkündür. Çubuk Yöresi *bağlamında* hangi terminoloji üzerinden Alevîlik ritüellerinin icra edildiğini göstermesi açısından önemlidir. İncelediğimiz diğer Alevî-Bektaşî sözlüklerinde madde başı olarak alınmayan ama *ATDS’de* madde başı olarak alınan “*sûre*” terimi açıklanırken Kur’an’daki 114 sûrenin adlarının Türkçe karşılıkları verilmiştir (Çağlayan 2014: s. 193-197). İcrâ bağlamından yola çıkılarak oluşturulduğu belirtilen bu sözlüğün, kendini *Kur’an-ı Kerim’den* ayırmayan bir Alevîlik anlayışı sergilediği görülmektedir. Bu anlamda, *ATDS*, Alevîlerin, kendini nasıl algıladıklarının, *içeriden* bir gözlemlerle ortaya konulması açısından önemli bir çalışmadır.

A.Yılmaz Soyzer-HABS: Bu sözlüğü hazırlarken Soyzer, 408 kaynaktan faydalandığını belirtmiştir. Soyzer’in HABS ve Gökbel’in AABTS art arda çıkmış sözlüklerdir. Bu anlamda Soyzer ve Gökbel’in, birbirlerinin sözlüklerini görmemiş olmaları ihtimali çok yüksektir. Kaynakçalarında birbirlerinin sözlüklerini kaynak eser olarak vermemişlerdir. HABS’de Soyzer, Esat Korkmaz’ın ABTS ve Alper Çağlayan’ın *ATDS* çalışmalarını da kaynakçasına almamış, maddeleri açıklarken de bu sözlüklere atıfta bulunmamıştır.

HABS’de, ele alınan maddeler alıntı biçiminde, kaynak belirtilerek verilmiştir. Soyzer, sözlüğü oluştururken uzun yıllar (30 yıl olarak belirtilmiş) (Soyzer 2019: s. 12) yaptığı Alevîlik araştırmaları ve alan çalışmaları neticesinde edindiği bilgilerle dayanarak bu çalışmayı oluşturduğunu belirtmiştir. Hangi kaynak kişiden ilgili bilgiyi edindiğini belirtmiş ancak çalışmanın sonunda “*kaynak kişiler dizinine*” yer vermemiştir. Bunun eklenmesi, bu çalışmanın alan çalışmasına dayalı bir eser olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Soyzer, çalışmasını ortaya koyarken İstanbul’daki Süleymaniye Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı gibi kütüphanelerdeki yazma eserlerden, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nden faydalandığını belirtmiştir. Alıntılarında en çok başvurduğu kaynak, *Kubbealtı Lugatı* olmuştur. Asıl başvuru kaynaklarını tezler, makaleler, kitaplar ve bildiriler teşkil etmiştir.

Orhan Hançerlioğlu’nun “*İnanç Sözlüğü*”nden, Abdülbaki Gölpınarlı’nın “*Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*” adlı çalışmasından, Ferit Develioğlu’nun “*Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugatı*”ndan; *Türk Dil Kurumu Derleme, Tarama ve Türkçe sözlüklerinden* faydalanmamıştır. Bu bakımdan, Soyzer’in, başka sözlükleri genel anlamda kullanmamayı tercih ettiği görülmektedir.

Ahmet Gökbel-AABTS: Gökbel, AABTS'nin önsözünde Esat Korkmaz'ın ABTS çalışmasından faydalandığını belirtmiştir.⁵ Maddeleri açıklarken Korkmaz'ın açıklamalarından faydalanmış; bu açıklamalara, farklı kaynaklardan ilave başka açıklamalar da eklemiştir. Esat Korkmaz'ın madde olarak aldığı kelimelerin dışında, kendisi de yeni kelimeler ilave etmiştir. Gökbel AABTS'ye, Korkmaz'ın ABTS'ye aldığı, Budizmle, Zerdüştlükle ilgili terimleri ve bazı felsefi terimleri ise almamış ancak Alevîlikle ilgili olduğunu düşündüğü pek çok mezhebin adını madde olarak almıştır.

Soyyer'in HABS çalışmasını ve Çağlayan'ın ATDS çalışmasını Gökbel, AABTS'nin kaynakçasına almamıştır. Alper Çağlayan'ın çalışmasını saymayarak kendi hazırladığı çalışmayı bu alanda hazırlanmış ikinci çalışma kabul etmiştir. Alper Çağlayan'ın hazırladığı ATDS'yi neden görmezden geldiği ise sorulması gereken bir sorudur.

Abdülbaki Gölpınarlı'nın "*Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*" (1977) sözlüğünden, Orhan Hançerlioğlu'nun "*İnanç Sözlüğü*"nden (1994), Ferit Develioğlu'nun "*Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugatı*"ndan (1988); *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüklerinden* (2005), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nden (1988, 1993, 1996, 1995, 1998, 1999) faydalanmıştır. Gökbel'in kaynakçada faydalandığını gösterdiği sözlükler ile Esat Korkmaz'ın ABTS kaynakçasında gösterdiği sözlükler arasında paralellikler vardır.

Ahmet Gökbel'in AABTS çalışması, ele aldığımız dört sözlükten kaynakçası en geniş olan sözlüktür. AABTS'ye 485 kaynak ismi alınmıştır. Gökbel, AABTS kaynakçasında; basılmış kitaplardan, makalelerden ve bildirilerden faydalandığını belirtmiştir. Bu alanda hazırlanmış tezlerden ise genellikle faydalanmamayı tercih etmiştir. Alevî-Bektaşî kültürü çerçevesinde Pir Sultan Abdal, Hatayî gibi, ismi Alevî-Bektaşî kültüründe bir olguya dönüşmüş kişileri madde başı olarak almış ve biyografilerine kısaca yer vermiştir.

2. Alevîlik ve Bektaşîlikle ilgili hazırlanan sözlüklerin içerik bakımından incelenmesi:

2.1. Alevîlik- Bektaşîlik sözlüklerinde maddelerin ele alınması ve bazı tartışmalı terimlerde yazarların bakış açıları:

⁵ Ahmet Gökbel'in **AABTS** çalışmasında Esat Korkmaz'ın **ABTS** çalışmasından faydalanma oranını şöyle göstermek mümkündür: Gökbel'in, **AABTS**'de, açıklamasını yaptığı, "C" harfiyle başlayan madde başı terimlerin sayısı 90'dır. Bu terimlerin açıklamaları yapılırken, Esat Korkmaz'ın **ABTS** çalışmasındaki "C" harfiyle başlayan 33 terimin açıklaması Gökbel'in çalışmasında doğrudan yer almıştır. Madde başı kelime sayısı çok olan "H" harfiyle başlayan terimleri karşılaştırdığımızda ise ortak açıklamalar şöyledir: Gökbel'in, **AABTS**'de, açıklamasını yaptığı, "H" harfiyle başlayan madde başı terimlerin sayısı 257'dir. Bu terimlerin açıklamaları yapılırken, Esat Korkmaz'ın **ABTS** çalışmasındaki "H" harfiyle başlayan 112 terimin açıklaması Gökbel'in çalışmasında doğrudan yer almıştır. "C" ve "H" harfi bazlı incelemenin sonucunda Gökbel'in **AABTS**'de, Korkmaz'ın **ABTS**'deki açıklamalarını kullanma oranının yaklaşık %40 olduğunu söyleyebiliriz. Madde karşılaştırması diğer sözlükler arasında yapılmamıştır çünkü bu çalışmada incelediğimiz dört sözlükten sadece Gökbel'in **AABTS** çalışmasında, başka bir Alevîlik-Bektaşîlik terimleri sözlüğünden faydalandığından bahsedilmiş ve kaynakça bölümünde faydalandığı bu sözlük verilmiştir.

Alevîlik-Bektaşîlik inancında bazı hassas alanlara dair, incelediğimiz sözlüklerde yazarların verdiği açıklamalar karşılaştırıldığında birbirinden farklı açıklamaların olduğu görülmektedir. Bu farklılıkların ortaya çıkmasında, yazarların başvurduğu kaynakların farklı olmasının yanında yazarların bu terimlere karşı bireysel tutumlarının da farklı olmasının etkili olduğu söylenebilir. Alevîliğin dışarıdan anlamlandırılmaya çalışılması bazı terimlerin açıklanması konusunda kendi inandığı anlayışa aykırı gelen durumlarda, yazarın kendi düşünce dünyasının dışına çıkmak istemediğini hissettirmiştir. İlk olarak yazarların “Alevîliği” nasıl tanımladıklarını inceleyerek diğer terimleri ele almalarında bu bakış açısının yansımalarını görebiliriz.

Esat Korkmaz'ın ABTS çalışmasında “Alevîlik” maddesi açıklanırken, bu inancı: “...felsefi/dinsel-siyasal öğreti, inanç sistemi” (Korkmaz 2016: s.63) olarak ele almıştır. “...Alevîlik, idealist düşüncelilik- maddeci düşüncelilik bileşimi bir felsefe-öğretidir. Bu felsefede, öğretilerde maddeci düşüncelilik, yani materyalizm egemen, idealist düşüncelilik, yani idealizm tamamlayıcı ve kutsayıcıdır.”(Korkmaz 2016: s.67) şeklinde açıklanmıştır. Bu tanımda Alevîliğin bir “felesefe-öğreti” kabul edilmesi dikkat çekicidir.

Esat Korkmaz, Alevîlikte, *materyalizmi egemen; idealizmi tamamlayıcı ve kutsayıcı* olarak açıklamıştır. Alevîliğin, idealist düşünceli tarafını, İlkçağ filozofu Parmenides'in düşüncelerine bağlamıştır (Korkmaz 2016: s. 66). Materyalist tasarımının ise İlkçağ filozoflarından Empedokles'in “*Dört Öğe Öğretisi*”nden geldiğini (Korkmaz 2016: s. 67), her iki tasarımın da Asya'dan gelen “sezgici doğacı” değerlerle beslendiğini belirtmiştir (Korkmaz 2016: s. 67). Korkmaz'ın Alevîliği, ilkçağ filozoflarının düşünceleriyle temelleri oluşturulan, Asya'nın sezgici doğacı değerleri ile beslenen bir felsefe ve öğreti kabul ettiği tanımında Alevîliğin İslâmî bağlarını geri plana attığı görülmektedir. Bu tutum, bir taraftan Alevîliği çok eski köklere doğru uzandırırken diğer taraftan İslâmîyet'in uzağına konumlandırmıştır. Topluma bu şekilde sunulan bir Alevîlikse “Müslüman sayılmayan” bir topluluk olarak Alevîlerin hedef alınmasına zemin hazırlamaktadır.

Alevîliği bir “olgu” olarak ele alan Gökbel, bu olgunun bir dînî kimlik olduğunu belirtmiştir. AABTS'nin *Önsöz* bölümünde, Alevîliğin tanımı bir Alevî dedesinden aktarıldığı belirtilerek şöyle yapılmıştır:

“Alevîlik İslamdır. Hak- Muhammed-Ali yolunun Kırklar Meclisi'nde olgunlaştığı ve Oniki İmamlarla devam eden, İmam Ca'fer-i Sâdık'ın akıl ölçüsünü rehber olarak alan, Horasan erenlerinin himmetiyle Anadolu'ya gelen, Hazret-i Pir'le ve ulu ozanların nefesleriyle hayat bulan inancın adıdır” (Gökbel 2019: s. IX).

Gökbel, AABTS'de *Alevîlik* maddesini açıklarken ise bu tanıma hiç benzemeyen şöyle bir açıklama yapmıştır: “Alevîlik, Hz. Ali'yi sevmek, onu saymak ve her hususta ona bağlı olmaktır” (Gökbel 2019: s. 47). Bu noktada, Alevîlik, Hz. Ali'yi sevmek ve ona bağlı olmak, olarak tanımlanmıştır. Önsözde bahsedilen “On İki İmam'la”, “Hacı Bektaş-ı Vefî'yle”, “Hâk-Muhammed-Ali inancıyla” Alevîliğin bağları bu tanıma dâhil edilmemiştir. Gökbel'in, Alevîliğin, sözlü kültür özelliği taşıdığını ve sistematik bir teoloji oluşturamadığını (Gökbel 2019: s. XII) belirten bakış açısı üzerinde durulması gereken bir iddiadır. Bu tanımlama ile Alevîlik sistematik teoloji oluşturamamış, elindeki tek sav Hz. Ali'yi sevmek ve ona bağlı olmak olarak tarif edilen bir olgu ve dînî kimlik olarak tarif

edilmiştir. Burada Alevîliğin “inanç” olarak belirtilmediği görülür. Bu görüş diğer maddeler karşılaştırılırken Alevîliğin, Gökbel tarafından, İslâm inancına mesafeli bir yere konumlandırılması olarak kendini göstermektedir.

Çağlayan, Alevîliği tanımlama konusunda, iki anlayıştan bahseder: Birincisi, inançlar tanımlanmamalı ve dar bir alana sıkıştırılmamalı, böylece inanç, her zaman güncel kalacaktır, diyen anlayıştır. İkinci anlayış ise; Alevîlik tanımlanmalı ki herkes tarafından anlaşılabilir (Çağlayan 2014: s. 18) diyen anlayıştır. İkinci anlayışın kabul edildiği, 24-25 Aralık 2005 tarihlerinde Hollanda’da yapılan “1. Avrupa Alevî Dedeler Şûrası”nda ortaklaşa kabul edilen tanım şöyle verilmiştir:

“Alevîlik, İslam’dır. ‘Hak- Muhammed-Ali’ yolunun ‘Kırklar Meclisinde olgunlaştığı ve On iki İmamlar’la devam eden; İmam Cafer-i Sadık’ın akıl ölçüsünü rehber alan, Horasan Erenleri’nin himmetleriyle Anadolu’ya gelen Hazret-i Pir’le(Hacı Bektaş) ve ulu ozanlarımızın nefesleriyle hayat bulan inancın adıdır” (Çağlayan 2014: s. 18).

Bu tanımlamada, Alevîliğin, “Hak-Muhammed-Ali”yi, “Kırklar Meclisi”ni, On İki İmam’ı, Hacı “Bektaş-ı Velî”yi, “Horasan Erenleri”ni, “ulu ozanları” birleştiren bir inanç olarak tanımlandığı görülür. Rıza Yıldırım’ın sunuşunda bu sözlüğün, Alevî geleneğinin içinden bir gözle oluşturulduğundan bahsedilir (Çağlayan 2014: s. 6). Buna dayanarak, ATDS’deki bu tanımlama, Alevîliğin “içeriden” tanımlanmasıdır, denebilir. Gözlemcilerin, araştırmacıların, akademisyenlerin Alevî- Bektaşî toplumu İslâmiyet’in içinde-dışında, Şamanist, materyalist, heterodoks... gibi konumlandırmalarına karşın Alevî- Bektaşî inancına mensup kişilerin kendini nasıl algıladığını göstermesi bakımından ATDS önemli bir sözlüktür. Yukarıda verilen tanımlar doğrultusunda başka tartışmalı konularda yazarların verdiği açıklamaları karşılaştırabiliriz.

“Lâhmüke lâhmî” terimi Alevî-Bektaşî inanç sisteminde önemli bir ifadedir. Bu ifade, Gadîr-i Hum denilen yerde Hz. Muhammed’in Hz. Ali için söylediği kabul edilen bir sözdür. “Eti etimdir.” anlamına gelen bu söz Alevîlik-Bektaşîlikte Hz. Ali’nin çok önemli bir noktaya konulmasına önemli bir gerekçe teşkil eder. “Hak-Muhammed-Ali” anlayışına; ilâhî sırrın zâhirinin Hz. Muhammed, bâtınının Hz. Ali kabul edilmesinde; siyasal ve dinî anlamda Hz Muhammed’in Hz. Ali’yi kendisinden sonrası için işaret ettiğinin kabul edilmesinde dayanak noktasına yerleştirilen bir konuşmanın kısaca hatırlatıldığı bir ifadedir. Hz. Muhammed’in Hz. Ali ile olan yakınlığının amcasının oğlu ve damadı olmasının ötesinde, yani bir akrabalık bağının olmasının ötesinde, nûrânî bir bağla ilgili olduğunu ifade eden bir sözdür. Bu sözün anlamı ele aldığımız sözlüklerde şöyle verilmiştir:

Esat Korkmaz, bu sözü ABTS’ye almamıştır.

Alper Çağlayan, sözün tamamını vermiştir:

“Tamamı, ‘Lâhmüke lâhmî, cismuke cismi, demüke demi, ruhuke ruhi, nefsuke nefsi, yeduke yedi, ene ve Aliyyun min nûrin vâhidin ente minnî ve enâ minke.’ olan hadisi ifade etmek için kullanılır. Hadisin Türkçesi şöyledir: ‘Ya Ebu Tâlip oğlu Ali; etin etimdir, cismin(varlığın) cismimdir, kanın kanımdır, ruhun ruhumdur, nefsin nefsimdir, elin elimdir, sen ve ben aynı nurdanız. Sen bensin,

ben de benim.’ Hz Peygamber; Gadir Humm hutbesinde Hz Ali için böyle demiştir.” (Çağlayan 2014: s. 133)

Bu açıklamada, Hz Muhammed’in Hz Ali’yi kendisi ile aynı nurdan ve kendisiyle bir bütün olarak gördüğü ifade edilmiştir. Bu anlatım Alevî-Bektaşî toplumunda Hz. Ali’ye yüklenen yüksek anlamın “Çubuk Yöresi Aleviliğindeki” ifadesi olarak görülebilir.

Yılmaz Soyzer:

“Hz. Ali’ye hitaben Peygamberimiz buyurmuştur: “Senin etin benim etimdir.” Bektaşîler bu söyleyişten tek vücut olmayı anlamakta, dolayısıyla tek öze gönderme yapıp vahdet-i vücudu çıkarmaktadır.” (Soyzer 2019: s. 275)

Soyzer’in açıklamasında Çağlayan’ın sözün tamamı olarak verdiği kısmın olmadığı görülür. Sözün açıklamasında ise Hz. Muhammed ve Hz Ali’nin tek öz olarak görüldüğü anlayışını ifade ettiği açıklanmıştır.

Ahmet Gökbel:

“ ‘Etin etimdir.’ anlamında olan ve Hz Muhammed’in ‘Kim ki ehlibeyti sever, beni sevindirir’ hadisine telmih eden söz. Daha çok Alevî- Bektaşî şairlerce kullanıldığı görülür. Bununla ehlibeyt ve Hz. Ali soyundan gelenleri sevme kastedilir.” (Gökbel 2019: s. 552).

Ahmet Gökbel’in açıklamasında, Çağlayan’ın tamamı olarak söylediğini söylediği bölümden bahsedilmemiştir. Hz Muhammed’in Hz. Ali’yi kendisi ile tek bir özden gördüğü açıklaması verilmemiş; bu sözle Hz. Ali soyundan gelenleri sevmenin kastedildiği belirtilmiştir. Daha çok ehlibeyti sevmenin tavsiye edildiği ve Hz. Ali’nin üzerine yoğunlaşmaktan kaçınıldığı görülür. Hz. Ali’yi, Hz. Muhammed ile aynı özden olma noktasına yerleştirmek Sünnî anlayışta uygun görülmeyen bir tutumdur. Gökbel de buna uygun biçimde davranmış ve “Lâhmüke lâhmî” ile Hz. Muhammed’in ehl-i beyti sevmeye işaret ettiği açıklamasını yapmıştır.

Hz. Muhammed’in “Lâhmüke lâhmî” şeklinde kısaltılarak Alevî-Bektaşî sözlü kültüründe kullanılan sözlerinin açıklanmasında sözlük yazarlarının farklı tutumlar sergiledikleri getirdikleri açıklamalarda açıkça görülmektedir. Çağlayan, bu sözü *hadis* olarak görürken; Soyzer ve Gökbel *hadis* açıklaması getirmemiştir. Soyzer, bu sözle vahdet-i vücut anlayışına gönderme yapıldığı açıklamasını getirmiş; Gökbel ise bunun, ehlibeyti sevmenin Hz. Muhammed’i sevindireceği hadisini hatırlattığını belirtmiştir. Gökbel’in Hz. Ali’yi özel ve Hz Muhammed’le bir nurdan olacak kadar yakın açıklamasından kaçınıp onların akrabalık bağına gönderme yaptığı görülür. Bu sözün söylendiği yer olarak belirtilen “Gâdir-i Hum” ile ilgili de incelediğimiz sözlüklerin yine farklı bakış açıları ortaya koydukları görülür:

Esat Korkmaz:

“*Gadiri Hum*: Hz Muhammed’in Veda Haccı dönüşünde, kendisinden sonra Ali’nin imam olmasını söylediği yer.” (Korkmaz 2016: s. 237) şeklinde bir açıklama getirmiştir.

Alper Çağlayan, ayrı madde başı olarak almamış ve “Lahmüke lahmi” başlığını açıklarken “Gadir-i Hum”da Hz. Muhammed’in bu sözü Hz Ali için söylediğini belirtmiştir.

Soyyer, Şii rivayetlerine göre açıklama yaptığını belirtmiş ve burada Hz Muhammed’in, Hz Ali hakkında söylediği hadisten İbn Teymiye’nin dışında, sünnî âlimlerin bahsetmediklerini söylemiştir. Soyyer, *Gadir Hum* denilen yerde, Hz. Muhammed’in şu açıklamayı getirdiğini belirtmiştir:

“ ‘Allah bana, ey Peygamber, sana indirileni tebliğ et, eğer bunu yapmazsan; O’nun elçiliğini yerine getirmemiş olursun, Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah kâfirlere yol göstermez.’ ayetini indirdi. Cebrail bana rabbimden burada şu emri getirdi ki; Ali b. Ebi Talib benim kardeşim, vasim, halifem ve benden sonra imamdır. Ey insanlar! Allah onu size velî ve imam olarak tayin etti, ona itaat etmeyi herkese farz kıldı...Allah mevlânız, Ali ise imamınızdır. İmamet ondan sonra onun soyundan devam edecektir.’ dedi.” (Soyyer 2019: s. 181)

Soyyer, burada Ebu Said Hudri’den naklen: “Hz Muhammed, Hz. Ali’nin elini tutarak havaya kaldırmış ve ‘ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır.’” dediğinden bahseden bir rivayet olduğundan bahsetmektedir (Soyyer 2019: s. 181).

Gökbel, “*Gadîru Hum*” maddesinin açıklamasında Şii’lere göre Hz Muhammed’in Hz Ali’yi vasi olarak gösterdiği yer şeklinde açıklama yapmış ve burada gerçekleştiği belirtilen konuşmalara yer vermiştir. Hz. Muhammed’in, “Size iki şey bırakıyorum: Allah’ın Kitabı ve ehlibeytimdir.” dediği ve “Bana ulaşıncaya kadar bunlar birbirinden ayrılmaz. Bu ikisine sarılırsanız ebedî olarak sapmazsınız.” dediği aktarılmıştır (Gökbel 2019: s. 305, 306). Burada Hz Muhammed’in, Hz Ali’nin elini tutup havaya kaldırdığı ve “Ben kimin mevlası isem, bu (Ali) da onun mevlasıdır.” dediği ve şu duayı okuduğu: “Allah’ım Onu seveni sen de sev; ona düşman olana düşman ol.” belirtilmiştir. Burada Gökbel, bu hadisin daha çok Şii kaynaklarında yer aldığını ve abartıldığını belirtmiştir (Gökbel 2019: s. 306). Bu olayın, Hz Ali’nin, Hz Muhammed sonrası hilafet ve imameti için işaret olarak görülse de ilk devir İslam Tarihi müelliflerinin bu sözleri hilafet ve imamet için delil olarak görmediklerinden bahsetmiştir (Gökbel 2019). Bu maddeyi oldukça uzun açıklayan Gökbel, Gadir Hum Olayı’nın Şii müelliflerce abartıldığını belirterek, Müslim’den aktardığı rivayete göre Hz. Muhammed’in Allah’ın kitabını ve ehlibeytini bıraktığı, Allah’ın kitabına sarılmalarını ve ehlibeytini gözetmelerini istediği şeklinde yorumlamıştır. “Ehlibeyt ve Kur’an’ın” birbirinden ayrılmayacağı ifadesinin ise, Gökbel tarafından “ehlibeyti gözetmek” olarak yorumlandığı görülmektedir. Bu yorumsa, ehlibeyt konusunda Müslümanlara ona *sarılmak* değil *gözetmek* önerildiğini ifade etmektedir. Ehlibeyti, Kur’an ile ayrılmayacak bir noktada değil *gözetilmesi* Hz. Muhammed tarafından işaret edilen bir anlayışla yorumlandığını göstermektedir. Bu maddenin açıklanmasında da Gökbel’in, Sünnî İslam anlayışının dışına çıkmaktan kaçındığı görülmektedir.

“*Gadir Hum*” maddesinin yazarlar tarafından ele alınması konusunda yukarıda yaptığımız karşılaştırmada, yazarlar tarafından farklı bakış açılarının ortaya konulduğu ortadadır. Esat Korkmaz’ın burasını hilafetin Hz Ali’ye bırakıldığı yer olarak açıkladığı görülür. Öz olarak aynı nurdan olmasına yer verilmediği, hilafet konusunda Hz. Ali’nin

işaret edilmesi konusunun daha önemli bulunduğu görülür. Alper Çağlayan, Hz. Ali ve Hz. Muhammed'in bir nurdan olduklarını Hz Muhammed'in açıkladığı yer olarak belirtir. Çağlayan'ın hilafet olarak devamı önemli bulmadığı bu konuya değinmemesinden anlaşılmaktadır. Soyzer, Şii kaynaklarınca belirtilen bu konuşmaların Sünnî kaynaklarında verilmediğini belirterek Şii kaynaklarınca yapılan rivayeti aktarmıştır. Gökbel ise Şii kaynakların bu konuşmaları abarttığını belirtmiştir. Hz Muhammed sonrası Hz Ali'ye haksızlık edildiği konusunda ilk üç halifeye kızgınlık besleyen düşünceye karşılık Gökbel'in bu konuşmaların bir imamet ve hilafet için işaret olmadığı fikrini kanıtlamaya çalıştığı görülür. Bu maddenin açıklanmasında ele aldığımız sözlüklerin yazarlarının kendi düşünce sistemlerinden vazgeçmeden bu maddeyi ele aldıkları anlaşılmaktadır.

Alevîlik-Bektaşîlik inanç sisteminde Hz. Ali ve ehlibeytin merkeze alınmasının gerekçeleri arasında açıklanan ve Alevî-Bektaşî âşıkların şiirlerinde rastlanan kalıp ifadelerden biri de “*Hel etâ*” ibaresidir. İnsan Sûresinin ilk kelimesi olan bu ifade ile “İnsan Suresi”nin Hz. Ali ve Hz. Fatıma hakkında indiği kabulü yaygındır. Bu bakımdan “*Hel etâ*” ifadesinin Alevîlik-Bektaşîlik inanç sisteminde önemli bir yer teşkil ettiğini söylemek mümkündür. İncelediğimiz sözlüklerde bu ifadenin ele alınış biçimi de yazarların Alevî-Bektaşî inanç sisteminin bu konudaki bakış açılarını yazarların nasıl açıkladıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Yılmaz Soyzer ve Alper Çağlayan bu ifadeyi madde olarak ele alırken, Esat Korkmaz ve Ahmet Gökbel, “*Hel etâ*” ifadesini incelediğimiz sözlüklere almamıştır. Çağlayan, ““*Hel etâ*” diye anılan bu sûrenin bazı ayetlerinin(8-16) Hz. Ali hakkında indiği söylenmektedir.” (Çağlayan 2014: s. 93) açıklamasını yapmıştır. Yılmaz Soyzer, Bedri Noyan Dede Baba'dan aktardığı bilgiye göre “*Hel etâ*” ibaresinin ehlibeyt için söylenmiş olduğunun belirtildiği açıklamasını yapmış ve bu sûrede Hz. Ali ve Fatıma'nın oruçlu oldukları üç gece rızıklarını ihtiyaç sahiplerine dağıtmalarının anlatıldığına inanıldığından bahsetmiştir (Soyzer 2019: s. 215). Gökbel ve Korkmaz'ın bu ifadeye yer vermemeleri bu yazarların Kur'an ve Alevîlik bağı konusundaki düşüncelerinin bir yansıması olarak görülebilir.

“*Kuran*” maddesini açıklarken Korkmaz şu yorumları ekler:

“Her kâmil insan, yaşadığı dönemin gerçek *Kuran*'ıdır; hayatta olmayan kâmil insanların yazıları, sözleri, onların yaşam deneyimlerinden başka bir şey değildir; onları dogmatik olarak yorumlamak, içinden kimi söz ya da söz gruplarını seçerek doğru kabul etmek gerçeklerle bağdaşmaz.” (Korkmaz 2016: s. 424-425).

Kuran-ı Kerîm'deki sözlerden özel anlamlar çıkarmanın gerçeklerle bağdaşmayacağını belirten bu yorum ve bakış açısı doğrultusunda, Korkmaz'ın incelediğimiz çalışmasında bazı sûrelerin Hz. Ali ve ehlibeyt ile ilgili olduğu kabullerine yer verilmemiştir, diyebiliriz.

Gökbel, “*Kur'an*” ın Alevîlik-Bektaşîlikte çok önemli bir yer tuttuğunu belirten uzun bir açıklama yazmıştır. Açıklamanın sonuna ise şu yorumu eklemiştir:

“Buraya kadar Alevilerde *Kur'an*'a bakış üzerinde bazı görüşler ortaya koyup bazı tespitler yaparak bunlar içerisinde her ne kadar *Kur'an* vahiy olarak kabul edilip pratikte dinî ve sosyal hayatın her safhasında kullanılsa da, Alevilerin

gelişmiş bir Kur'an kültürlerinin olduğunu söylemek gerçekçi olmaz. Bu konuda Bektaşîlerin daha önde olduklarını vurgulamak gerekir." (Gökbel 2019: s.528)

Alevîlerin gelişmiş bir Kur'an kültürlerinin olmadığı fikri doğrultusunda da Gökbel, "Hel eta. (İnsan suresi:1)" ifadesine Alevîlikte yüklenen anlama ABTS'de yer vermemeyi tercih etmiştir, diyebiliriz.

Bu çalışmada ele aldığımız sözlüklerde "namaz" maddesine yapılan açıklamalar da yazarların bakış açılarını yansıtmaları bakımından önemlidir. Bu terim, şehirlerde aynı ortamları paylaşan Alevî ve Sünnî topluluklar arasında oldukça gerilimli tartışılan bir terimdir. "Namaz"ın tanımlanma ve insan zihninde kodlanma şekli, tarafların birbirine suçlamalarla yaklaştıkları tartışmaları da besleyen bir problemdir. İncelediğimiz sözlüklerin yazarlarından Gökbel ve Korkmaz'ın bu terimi uzun uzun tartıştıkları ve bu konuda ikna çabasına giriştikleri görülmektedir.

Esat Korkmaz, "*halka namazı*"ndan bahsetmiş, "Her an Tanrı'yı gönlünde taşıma; bu yolla sürekli namazda olma." (Korkmaz 2016: s. 509-510) şeklinde bir tanımlamaya gitmiştir. Sünnî İslam inancında ibadetin tümüyle biçimsel algılandığından ve asıl olanın öz olduğundan bahsetmiştir.

"Kaldı ki İmam Ali, bu biçimsel görevleri tüm yandaşları adına yerine getirmiş ve Alevî-Bektaşîleri bu görevlerinden bağışlamıştır. Bu nedenle inançta Ali, kurtarıcıdır. Alevîlerin-Bektaşîlerin camiye gitmedikleri, Sünnî anlamıyla namaz kılmadıkları bilinen bir gerçektir. Bunun tarihi, sosyal, felsefi ve dinsel nedenleri vardır." (Korkmaz 2016: s. 510)

Korkmaz'ın Alevîliği felsefe ve öğreti olarak tanımlama noktasına paralel bir "namaz" açıklaması yaptığı görülmektedir. Tasavvufi anlamdaki anlamlandırılmasına benzer bir açıklama ile namazın düşünsel bir yolculuk olduğu ve şekle bağlı algılanmadığı vurgulanır.

"Alevîlerin namaza bakış açıları Sünnîlerden farklıdır. Namaz yadsınmamakla birlikte, ibadet onunla sınırlandırılmaz. Alevîler, Kuran'da namazın bugünkü uygulanış biçimiyle dile getirildiğini kabul etmezler. Salat'ın namaz değil, Tanrı'yı içten selamlama anlamına geldiğine inanırlar." (Korkmaz 2016: s. 510)

Alper Çağlayan, "namaz" maddesini ATDS' ye almamıştır. "Çubuk Yöresi" merkezli bir Alevîlik terminolojisi doğrultusunda bu terim yerine "salat" terimini almış ve "Dua. Tanrı'ya yakarış ve namaz." (Çağlayan 2014: s. 183) açıklamasını yapmıştır. Alana bağlı oluşturduğunu belirttiği bu sözlükte bu terimin "salat" ifadesi olarak kullanıldığını ve şekil ya da vakit olarak algılanmadığını göstermiştir. "Halaka (halka)" terimi doğrultusunda ise "halka namazından" bahsetmiş ve bunu şöyle açıklamıştır: "Bu namazda, cemale (yüz yüze) dönerek Tanrı'nın dîdarını (yüzünü) insanda görme esastır ve Tanrı'ya teslimiyet böyle yapılır." (Çağlayan 2014: s. 87). "Tarikat namazını" da ayrıca açıklayan Çağlayan, dâr ve secdeden oluşan ve iki rekât olarak belirttiği bir namaz tarifi yapar. Tarikat namazını, niyazlaşmaların yapıldığı ve dedenin talipler dârda iken iki kez dua verdiği şekliyle tarif edilmiştir (Çağlayan 2014: s. 207-208).

Gökbel, "namaz" terimini açıklarken "İslam dininin şartlarındandır." (Gökbel 2019: s. 650) açıklamasını getirerek, vakte bağlı bir ibadet olduğu, Allah'ın mekândan

ve bir yönde bulunmaktan münezzehe olduğu halde Kâbe'ye yönelerek yapılması gerektiği, öncesinde abdest alınması gerektiği rükû ve secdeye riayetinin zorunlu olduğu ve günlük bir ibadet olduğu belirtilmiştir. Bu maddeye oldukça geniş yer verilmiş, namazın beş vakit olduğunun ve okunması gereken duaların Hz. Muhammed tarafından öğretildiği belirtilmiştir. Ayrıca Hz. Ali ve ehlibeytin bunu aksatmadan yerine getirdiğinden bahsedilmiştir. (Gökbel 2019: s. 651) "Namaz" teriminin Sünnî inanç sistemindeki gibi olması gerektiği konusunu savunan Gökbel, bunu desteklemek adına Hacı Bektaş-ı Velî'nin de bu şekilde yaptığını belirtmiştir. (Gökbel 2019: s. 652) Kaygusuz Abdal'ın bir şiirinde bu biçimde namazı anlattığını (Gökbel 2019: s. 652), Pir Sultan Abdal'ın namazın öneminden bahsettiğini (Gökbel 2019: s.655), Buyruk'ta "namaz kılmanın" şeriatın üçüncü makamı olarak verildiğini (Gökbel 2019: s. 654) belirtmiştir. Yazar tarafından, "namaz" teriminin şekli ve vakti konusunda, Sünnî İslam inancının uyguladığı namaz biçiminin, "yapılması gereken" namaz olduğu konusunda ikna çabalarına girişilmiştir:

"Aleviler arasındaki bir grubunun tarikat namazını asıl kabul ettikleri, gelenekte namaz kılındığı ile ilgili görüşler anlatılsa da ve namaz kılmamalarının hata olduğu yönünde görüşler beyan edilse de beş vakit namaz kılmazlar." (Gökbel 2019: s. 658) açıklaması getirilmiştir. Bu ifadelerden namaz tarifi konusunda yazarın Sünnî İslam anlayışı doğrultusundaki "beş vakit namaz" tanımının dışına çıkmak istemediği anlaşılmaktadır. "Halka namazı" hakkında da bilgi verilmiş ancak ön söz bölümünde Alevîliğin sistematik bir teoloji oluşturamadığı (Gökbel 2019: s. XII) düşüncesi doğrultusunda "namaz" teriminin "beş vakte dayalı namaz" olduğu konusunda yoğun bir tartışmaya girişilmiştir.

Soyyer, "namaz" açıklamasında Babagân Bektaşîlerinin "namaz" uygulamasını tarif etmiştir. Dursun Fütuhî Baba'dan aktararak: "Babagân Bektaşîlerinin 'meydan' denilen mekânda yaptıkları ikrar/nasib cemi namaz olarak nitelendirilir." (Soyyer 2019: s. 323) Bektaşîlerde kısmen Hanefî, kısmen de Caferî namazına benzeyen bir namazın bulunduğu bahsetmiştir. Namazın, talipten özellikle istenen bir husus olmadığından ancak isteyenlerin beş vakit ya da namaz kılma şevki duydukları herhangi bir zamanda kılacaklarını belirtmiştir (Soyyer 2019: s. 323). Giritli Ali Baba'dan naklettiğini belirterek tamamen tasavvufî bir Cuma namazı anlatımı yapmış ve bu namazın şekle ve zamanla ilgili olmadığını açıklamıştır (Soyyer 2019: s. 323). Soyyer, halka namazını HABS'ye almamış, tarikat namazını da Çağlayan'ın tarifine benzer şekilde, dâra durmak, niyazlaşmak ve secdeden oluşan iki rekâtlı bir namaz olarak tarif etmiştir (Soyyer 2019: s. 426). Soyyer'in namaz tarifinin şekilsel bir uygulama olmadığı görülür. Beş vakit namazın talipten özellikle istenen bir namaz olmadığından bahsedilir.

"Oruç" da Sünnî inancında ve Alevî-Bektaşî inancında farklı anlamlar barındıran bir terimdir. Ele aldığımız sözlüklerde bu terimin açıklanması konusunda da farklı tutumlar görülmektedir. Esat Korkmaz, "oruç" terimini şöyle açıklar: "Matem. Kendini, iradesiyle yanlışa, kötüye karşı koruyan kimsenin tavrı, eylemi[dir]. Bir kimsenin tarikat, yol sırrını, yol bilgisini, yol erkânını açıklamaktan kaçınma, sakınma eylemi." (Korkmaz 2016: s. 531). Bu açıklamanın yeme içme konusuyla ilgili değil, konuşmama, sırrı açıklamama, kötü işlerden kendini koruma ile ilgili olduğu görülmektedir. Orucun ahlaksal bir korunma olduğu üzerinde durulduğu görülmektedir. "Matem orucu"

maddesi açıklamasında ise Muharrem Orucu detaylıca anlatılmış, Ramazan ayında ise Alevîlerin oruç tutmadığından, sadece 21. günü Hz. Ali'nin Hakka yürüdüğü tarih olduğu için matem amaçlı Ramazan ayının 19., 20., 21. günleri oruç tutulduğundan bahsedilmiştir (Korkmaz 2016: s. 447).

Alper Çağlayan, “oruç” terimini ATDS'ye almamıştır. “Muharrem” maddesinde Muharrem ayında tutulan matem orucundan bahsetmiş ve nasıl tutulduğunu açıklamıştır (Çağlayan 2014: s. 145). Bu açıklama doğrultusunda Ramazan ayında tutulan oruçtan hiç bahsedilmediği görülür. Çubuk Yöresi Alevîlik anlayışı doğrultusunda oluşturulduğu belirtilen bu sözlükte Ramazan ayına dair oruç teriminin yer almadığı, algılanan orucun Muharrem Orucu olarak kabul edilip tarif edildiği görülmektedir.

Yılmaz Soyger, Dursun Fütuhî Baba'dan naklettiğini belirterek, Ramazan orucunu Bektaşî ve Kızılbaşların çoğunun tam tutmadığından bahsetmiştir. Yalnız Babagân Bektaşîleri'nin Hz. Ali'nin şehit edildiği tarih dolayısıyla Ramazan ayının 19. 20. 21. günlerinde sahurlu iftarlı oruç tuttıklarını belirtmiştir. 12 İmamın vefât günlerinde de sahurlu iftarlı oruç tuttıklarını açıklamıştır (Soyger 2019: s. 341). Babagân Bektâşîliği temelli bir oruç anlatımı yapılmış ve Ramazan orucunun nasıl uygulandığından bahsedilmiştir. Korkmaz'ın açıklamalarına benzer biçimde üç gün tutulan bir oruçtan bahsedilmiştir.

Ahmet Gökbel, “oruç” terimini açıklamaya Ramazan ayında tutulan orucu anlatarak başlamıştır. Bu orucun, batınî yorumları merkeze alan kesimler dışında bütün Müslümanlar tarafından büyük ölçüde yerine getirildiğinden bahsetmiştir. Alevîliğin Batınî karakterine bağlı olarak diğer İslâmî ibadetler gibi Ramazan orucu konusunda da serbest ve mesafeli bir tutum sergilediğini belirtmiştir (Gökbel 2019: s. 719). Bu açıklamalarda Gökbel'in, Alevîleri, İslâmî ibadetlere serbest ve mesafeli bir yerde duran Batınî bir kesim olarak nitelediği görülür. Sünnî inanç sisteminin inanç pratiklerinin İslâmî olarak açıklandığı, Alevîlerinse İslâmî dairenin uzak bir noktasında yer aldığı vurgulandığı burada açıkça görülmektedir. Burada, Gökbel'in “namaz” maddesini açıkladığı bölüm gibi “oruç” maddesini açıklarken de Ramazan ayında oruç tutulması gerektiğine dair bir ikna çabası içinde olduğu görülmektedir. “Oruç” teriminin açıklanmasında, “oruç” ibadetinin öncelikle Ramazan orucu olarak yapılması gerektiği anlatılması daha sonra Muharrem orucundan bahsedilmesi bakımından yazarın Sünnî İslam kabullerinin dışına çıkmaktan kaçındığı hatta bu kabullere Alevîlerin de uyması gerektiği konusunda ikna çabasında olduğu görülmektedir.

Ele aldığımız sözlüklerde, özellikle Sünnî İslam anlayışı ile Alevî- Bektâşî inanç sisteminin farklı tarifler yaptığı “oruç, namaz, Kur'an, ayet, kurban, melek..vb” terimlerin sözlüklere alınması konusunda yaptığımız karşılaştırmalar göz önüne alınınca yazarların farklı tutumlar sergiledikleri görülmektedir. Bu farklılıklardaki temel sebebin yazarların kendi kültürel kimliğinden sıyrılamaması ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

Korkmaz'ın anlam ve felsefeye önem veren bakış açısı doğrultusunda Kur'an ayetlerine dayalı Alevîlik terimlerini almama tutumu gösterdiği görülür. Alevîliğin akılla açıklanabilir bir din anlayışı olduğu ve dinin kurallarının sorgulanmadan Alevîlikte uygulanmasının dogmatik bir anlayış olduğu düşüncesi doğrultusunda ibadetlerin akılla bağılantılı noktalarını anlatma tutumu içinde olduğu görülür. İdealist ve materyalist

felsefeye dayalı bir Alevîlik anlayışı olan Korkmaz, pek çok felsefe terimini de ABTS'ye bu nedenle almıştır.

Alper Çağlayan, alan merkezli oluşturduğunu belirttiği çalışmasında, Kur'an ayetlerinden Alevî günlük yaşantısında ve inanç pratiklerinde sıkça geçenlerine yer vermiş; sûre adlarının, Esmâ'ül Hüsnâ'nın Türkçe karşılıklarına yer vermiştir. Bu çalışma, Alevîlerin kendilerini Kur'an'dan ve İslam'dan uzak konumlandırmadıklarını dile getirmektedir. Sünnî inanç uygulamalarındaki gibi uygulanmayan, ancak Alevî inanç pratiklerinde de Sünnî tanımlardan başka tanımları olan "oruç, namaz, Kur'an, ayet, kurban... vb" gibi ortak terimleri Alevî anlam dünyası açısından "Çubuk Yöresi Alevîliği" özelinde açıklamaktadır.

Yılmaz Soyzer, Alevî inanç sisteminde var olan terimleri Babagân Bektaşîleri noktasından anlatmayı seçtiğini belirtmektedir. Çok uzun süren alan çalışmaları ve Babagân Bektaşîleri ile temas edilerek edinildiği belirtilen açıklamaları, sahada Bektaşîliğin nasıl bir terminolojiyle yaşandığını göstermesi açısından önemlidir. "oruç, namaz, Kur'an, ayet, kurban... vb" gibi terimler noktasında kaynak kişilerin adları verilerek yapılan açıklamalarda daha çok tasavvufî açıklamalar verilmiştir. Bu noktada, Soyzer'in, Bektaşîliğin tasavvufî anlam dünyasına daha fazla önem verdiği görülmektedir. Soyzer, Alevîlik ile Bektaşîliği kendince kalın bir çizgi ile ayırmayı tercih etmiştir.

Ahmet Gökbel, çalışmasını kaynak kitaplar vasıtası ile oluşturmuştur, diyebiliriz. Ele aldığımız sözlük çalışmaları arasında kaynakçası diğerlerinden daha zengindir. Bununla beraber alanda Alevîliğin nasıl yaşandığı konusunda bir deneyiminin olduğuna dair ifadeler yer vermemiştir. Daha çok "bazı Alevîlerin böyle yaptıkları bilinmektedir." gibi genel ifadeleri tercih ettiği görülmektedir. Ön söz bölümünde Alevî olmak ya da Alevîler arasında uzun zaman geçirmenin o kişiyi Alevîlikle ilgili bir kitap yazmaya yetkili kılmayacağını belirtmesi (Gökbel 2019: s. XII) de alan çalışmasından çok kaynak çalışmasını önemseydiğini göstermektedir. İlahiyatçı bir akademisyen olan Gökbel, Dinler Tarihi uzmanı olarak bu çalışmayı oluşturduğunu belirtmektedir. Sahaya dair pek çok terimin açıklanmasında farklı kaynaklardan faydalanarak Alevî-Bektaşî terimlerini açıklamıştır. Ancak Alevîlik ile Sünnîliğin farklı yorumladığı "oruç, namaz, Kur'an, ayet, kurban... vb" hassas ve tartışmalı alanlarda yazar da tartışmayı tercih etmiş ve Sünnî bakış açısıyla bu ifadelerin "olması gerektiğini düşündüğü" anlamları konusunda ikna çabasına girişmiştir. Yazarın bu tutumu, Alevî ve Sünnî topluluklar arasında tartışılan bazı Alevîlik terimlerini Sünnî bakış açısıyla açıkladığını fazlaca hissettirmiştir.

2.2. Alevîlik- Bektaşîlik ile ilgili terminoloji oluşturma konusundaki zorluklar ve bu zorlukların sözlüklere yansması

George Simmel, "*Gizliliğin ve Gizli Toplumların Sosyolojisi*" (Simmel 2019) adlı çalışmasında bilgiyi edinmeye çalışan araştırmacı ile karşısındaki kaynak kişinin ayrı ayrı bu süreci etkilediklerini söyler. Hem araştırmacının kendiyle beraber taşıdığı bakış açısının hem de kaynak durumundaki kişinin psikolojisinin etkisiyle, ortaya konan bilginin tam anlamıyla aynı şeyden bahsetmeyebileceğini söyler. Nesne durumunda bırakılan gizli topluluğa mensup kişinin "güven" aşamasına gelmeden "sır" durumundaki bilgileri vermeyeceğini söyler. Bu güvenin oluşmasının ise çok uzun bir

zamanı alacağını belirtir. (Simmel 2019)⁶ İnsana ve topluma dair yapılacak çalışmalarda sürecin hem kaynak kişiye hem de araştırmacıya bağlı olarak değişiklikler göstereceği vurgulanan bu düşünceye göre “bilginin nesneliliği” sorgulanması gereken bir ifadedir. Bu noktadan bakıldığında Alevîlik-Bektaşîlik araştırmalarının da “kaynak” ve “araştırmacı” ögelerinden etkilenen bilginin varlığından söz edilebilir. Bu alandaki bilginin, kaynak ve araştırmacının tutumundan kaynaklanan zorluklarla karşı karşıya olduğu görülecektir.

2.2.1. Alan Kaynaklı Zorluklar: “Alevî-Bektaşî toplumunun gizli toplum özelliği taşıması”

Alevîler, son yıllarda görünür bir alana çıkmış olsalar da inançların anlatılması konusunda hâlâ gizli topluluk özelliğini bünyelerinde taşımaktadırlar. Kimliklerinin bilinmesi onlar hakkında tüm bilgilerin görünür olduğu ve araştırmacılar tarafından bunların kolaylıkla öğrenilebileceği anlamına gelmemektedir.

Alevî toplulukların, kendi aralarında, inançlarının ifade edildiği sembolik, gizli bir “sır dil” vardır. Bu gizli dili, Bülent Akın “*yolun dili*” olarak adlandırır.⁷ Akın, gerek kendi yolunun dışındaki topluluklardan gerekse kendi içinden ancak ikrar vererek yola girdiğini, bu inanç halkasına dâhil olduğunu belirtmemiş kişilerden gizli tutulan bu “*yolun dili*”nin çoğunlukla “dış adlandırmalarla” adlandırılıp diğer topluluklara tanıtıldığını belirtir (Akın 2020: s. 11-13). Kendi içindeki kişilere bile basamak basamak açılan bu “*yolun dilinin*” kolayca derlenip anlamlandırılmasının zor olduğu buradan anlaşılmaktadır. Buna dayanarak bu alana, dışarıdan girip “*yolun dilini*” tam olarak anladığını belirtmenin zor olduğunu söylemek mümkündür.

Alevîlik-Bektaşîlik alanına dair yapılan ilk alan araştırmalarında, Alevî inancına dair bilgilerin araştırmacıya derinlemesine açıklandığı varsayılmıştır. Oysa kendini sürekli gizli tutmayı tercih eden bir topluluğun kendi içinden olmayan araştırmacıya kuşkuyla yaklaşacağı ortadadır. Bunun farkında olan Y. Ziya Yörük, Alevîlikle ilgili araştırmaları sırasında Tahtacı Alevîlerine, kendini “*Alevî*” olarak tanıttığını söyler

⁶ “İnsanoğulları arasındaki çeşitli ilişkilerde ihtiyaç duyulan karşılıklı kavrayışın türü ve derecesini araştırmak faydalı bir bilimsel çalışma olurdu. Her birini karşılıklı ilişki kurmak için kullandığımız genel psikolojik varsayımların nasıl olup da karşımızdaki bireye dair özel deneyimle iç içe geçtiğini; çok çeşitli ilişki türlerinde karşılıklı kavrayışın eşit olup olmaması gerektiğini ya da eşit olmalarına izin verilip verilmeyeceğini; alışıldık ilişkilerin, gelişimlerinde sadece bu karşılıklı ya da tek yönlü bilme aracılığıyla bilmek yararlı olurdu. Araştırmanın sonuçta karşıt yöne doğru ilerlemesi gerekir; yani, başkalarına dair edindiğimiz nesnel psikolojik resmin nasıl olup da uygulamadaki gerçek ilişkilerden ve aramızdaki duygulardan etkilendiği araştırılmalıdır. Bu, hiçbir şekilde uydurmak anlamına gelmez. Tam tersine belirli bir birey hakkındaki teorik düşünce, oldukça meşru bir şekilde tanıyanın tanınanla olan ilişkisi tarafından belirlenen ve bu düşünceyi şekillendiren bakış açısına göre değişir. Kişi hiçbir zaman başka birini tam olarak tanıyamaz; çünkü bu her bir düşünce ve duygunun bilinmesi anlamına gelirdi; bunun yerine, gözlemlediğimiz parçaları kullanarak kişisel bir bütün oluştururuz, bu bütün de özel bakış açımızın görmemize izin verdiği orana bağlı olarak şekillenir. Ancak bu farklar sadece anlayış miktarındaki farklardan kaynaklanmaz. Hiçbir psikolojik bilgi sadece farklardan kaynaklanmaz. Hiçbir psikolojik bilgi sadece objesinin mekanik bir yankısından ibaret değildir. Bu bilgi daha çok, harici doğa bilgisinde olduğu gibi, tanıyan zihnin ortaya çıkarttığı ve genel bilgiye eklediği formlara bağlıdır.” (Simmel 2019: s. 6)

⁷ “*Yolun Dili*” ifadesi hakkında daha fazla bilgi için bk.: Bülent AKIN, *Kızılbaş Oğuzlar ve Şah İsmail'in Anayurdu Diyarbakır*, 2020, s. 11.

(Yörükkan 2015: s. 56,57). Oysa kendini Alevî olarak tanıtmak, o topluluğun araştırmacıyı Alevî sayacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü bir yabancıнын Alevî olup olmadığına, Alevî toplumu, çoğunlukla, yabancıнын bazı özel alanlardaki tepkilerini ölçerek karar vermektedir. Bu açıdan bakıldığında alan araştırmalarının bile içeriden yapılması ile dışarıdan yapılması arasında farklar olacağı açıktır. Kaldı ki “*yolun dili*”nin topluluğa dâhil olan ancak yola girme aşamalarını gerçekleştirmemiş kişilere de ifşa edilmeyeceği göz önüne alınmalıdır.

Son yıllarda, Alevîlik konusunda bilimsel çalışmaların artması ve bu çalışmaların hem içerden hem de dışardan araştırmacılarca yapılmaya başlanması, Alevîliğe dair terimlerin ve ortaya konan anlam dünyasının, yeni yeni görünür olmaya başladığını göstermektedir. Bunun sonucunda, önceki kaynaklardan elde edilen bilgiler yeni çalışmalarla yeniden düzenlenme sürecine tabi tutulmakla yüz yüze gelecektir. Bu da sözlüklerin ortaya koyduğu terminolojinin ve terminolojiye getirilen açıklamaların alana bağlı yeni çalışmalarla tekrar tekrar gözden geçirilmesini zorunlu hale getirmektedir.

2.2.2. Araştırmacı Kaynaklı Sorunlar:

2.2.2.1. Araştırmacının derlenen bilgileri anlamlandırması ve yorumlaması

Alevîlik-Bektaşîlik alanıyla ilgili çalışmalarda göz önüne alınması gereken bir başka sorun da bu bilgilerin işlenmesi ve incelenmesiyle ilgilidir. Her disiplin alanına mensup araştırmacı kendi terminolojisi doğrultusunda Alevîliği ele alıp açıklamaya çalışmaktadır. Bu konuda Mehmet Ersal, Alevîlikle ilgili yapılan çalışmaların büyük bir kısmının Fuat Köprülü’den hareketle Babagân Bektaşîliği merkezli bakış açısıyla yapıldığını, sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda bu bakış açısına sâdik kalındığını söyler. Alan araştırması yapılmadan elde edilen literatür taraması ile Alevîliği açıklamaya çalışmanın da terminolojik açıdan kargaşaya neden olduğunu belirtir (Ersal 2015: s. 263). Bu ifade doğrultusunda Gökbel ve Korkmaz’ın hazırladığı çalışmaların literatür taraması ile ortaya konulması, alan araştırmasının yapıldığına dair bir ifade verilmemesi Ersal’ın değindiği probleme örnek teşkil etmektedir. Ahmet Taşğın, yazılı kültür ortamında yetişmiş yazarların sözlü kültür alanına dâhil olan dünyayı anlamakta güçlük çektiklerini ve anlamlandıramamaları doğrultusunda da inkâr ve yerine yenisini eklemekle yetindiklerini belirtir. Taşğın’ın ortaya koyduğu bu eleştirel bakış açısıyla, ele aldığımız sözlüklere bakıldığında Gökbel’in “Alevîliğin sistematik bir teoloji oluşturamadığı” iddiasının bu durumla ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Korkmaz’ın, Alevîliği “idealist ve materyalist bir felsefe- öğreti” konumuna yerleştirmesi de Taşğın’ın belirttiği “yerine yenisini eklemek” sorunuyla ilgili görülebilir.

Her yeni ekleme, yazının bizâtihî kendisi gibi yeni bir düşünceye veya eyleme yol açtı. Yayınlar bu yeni durumun eylemi olarak yeni bir mekân ve zaman üzerinden geldi. Bu yeni eylemin göstergesi olarak yayınlar göründü. Giderek bu görünme hızlandı ve sayısal olarak arttı. Alevîlik ve Bektaşîlik de tarihsel, kültürel, sosyal ve dini alanlarda bu yayınlarla görünmüş ve biçimlenmiş oldu (Taşğın 2010: s. 11,12).

Taşğın, Alevîlikle ilgili kavramların ve terimlerin açıklanması konusunda akademik dünyanın yetersiz kaldığını, bunları uygun yöntemlerle inceleyememek ve

anlamlandıramamak sonucunda, bu kavramları ve terimleri akademik bir kuşatmanın içerisine soktuğunu “hayy” olanın bu kuşatmaya maruz kalıp “mevt” olarak yeniden topluluklar arasına salındığını belirtmektedir (Taşğın 2015: s.185). Bu ifadelerden ile bu alanda çalışan ve çeşitli iddialar ortaya koyan araştırmacının kültürel anlamda kayıplara sebebiyet verebileceği anlaşılmaktadır. Alevîlik- Bektaşîlik sözlükleri, bu toplulukların sosyolojisini, felsefesini, teolojisini; yazarın ele aldığı terminolojisiyle gözler önüne serme görevini üstlenen çalışmalardır. Bu sorumluluğu üstlenen yazarın ele aldığı terimleri Alevî- Bektaşî anlam dünyasında yaşayan halleriyle ve anlamlarıyla vermeye dikkat etmesi önemlidir. Yani yazarın kendi bulunduğu noktadaki bakış açısına göre değil bağlamda algılandığı şekliyle kelimeleri açıklaması gereklidir. Sonuçta sözlük yazmak, bu konuda var olan neyse onu ortaya koymayı ve bu alanda meraklı kişilerin ilk başvuracağı yer olmayı kabul etmek anlamına gelmektedir. O zaman sözlük yazarının, terimleri açıklarken kendi inancına göre doğru olanı değil; Alevî- Bektaşî toplumundaki o terime dair kabulleri vermesi gerekmektedir.

Alevîlik ve Bektaşîliğin sınırları ve anlam dünyası, yalnızca yazılı kültür ve yazılı kaynaklar esas alınarak ortaya konulmaya çalışıldığında; yazıyı kullanmayı bilmeyen, bilse bile gizli kalmasını uygun gördüğü “sır” ifadeleri yazıya geçirmeyen çok geniş tabanlı Alevî- Bektaşî toplumu da görünmez hale gelecektir. Bu nedenle, alan araştırmaları ve sözlü kültürün incelenmesi çok önemlidir. Taşğın’ın bu konudaki önerisi ve eleştirisi şöyledir:

“Alevîlik, inanç, ibadet, mekan, zaman, kurumlar, müzik, saz, söz gibi genel hatlarıyla birbiriyle bağlantılı hususlar etrafında ve kendine özgü anlam dünyası kelime, kavram ve terimleri üzerinden yeni baştan ele alınmalı ve kurulmalıdır. Bu başlıkların tamamı bir metin olarak okunmalı veya söze giydirilmiş bir elbise olarak görülmelidir. Marifet yolculuğu ise bu örtüyü kaldırmakla mümkün olur ve Hakikate böylece ulaşılabilir. Alevî kaynak ve metinlerinin sayısal olarak mevcut akademinin üstesinden gele[meyeceği]⁸ ve takip edemeyeceği kadar fazladır. Modern bilimin zayıf, yetersiz ve tutucu oluşu, kendi azlığına işaret eder. Böylece Alevîliğin geniş bir nazara sahip olduğu darlık ve yetersizliğin ise modern bilimin vehimlerine kapılmış ve büyük bir ıstırap içinde ahenk imtizacını yitirmiş bir dünyayı satın almakta ve bunu dayatan akademisyenlere mahkûm kalmaktadır.” (Taşğın 2015: s.185)

2.2.2.2. Araştırmacının tutumu: Alevîlik-Bektaşîlik ile ilgili çalışmalardaki bir diğer sorun da araştırmacının tutumudur. Sosyoloji, teoloji, tarih, edebiyat, halkbilimi, güzel sanatlar gibi farklı disiplinler Alevîlikle ilgili çalışmalar ortaya koymaktadır. İncelediğimiz sözlüklerde, kaynak olarak faydalanılan çalışmaların dâhil oldukları disiplin alanları sınırlı kalmıştır. Esat Korkmaz; felsefe ve sosyoloji alanları ağırlıklı kaynaklardan faydalanarak Alevîlik-Bektaşîlik terimlerini açıklamıştır. Ahmet Gökbel; teoloji, sosyoloji, tarih gibi disiplinlerde yapılmış çalışmalardan faydalanarak terimleri açıklamıştır. Yılmaz Soyzer, tarih, sosyoloji, halkbilimi, teoloji disiplinlerinden yararlanarak çalışmasını oluşturmuştur. Alevîlik-Bektaşîlik, Ahmet Taşğın’ın önerdiği gibi, “*inanç, ibadet, mekân, zaman, kurumlar, müzik, saz, söz*” gibi farklı noktalardan

⁸ “gelebileceği” ifadesi cümlenin yapısına ve anlamına uygun olarak “gelemeyeceği” şeklinde düzeltilmiştir.

ele alınması gereken bir kültürdür. Ele aldığımız sözlüklerin, başvuru yeri olarak bilhassa müzik, edebî ürünler ve halk bilimi çalışmalarından faydalanma konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir. Disiplin alanlarının Alevîliği ele alışları konusunu Mehmet Ersal şöyle eleştirir:

Bu disiplinlerin ortaya koydukları kavramlar kendi bilimsel bakış açılarından beslenmektedir ve içinde bilimsel disiplinlerinin kendi terminolojileri de bulunmaktadır. Ortaya konan kavramlar Alevî topluluğunu tanımlamaktan daha çok kendi bakış açılarına göre anlamlandırmayı içermektedir. Bu durum, kavram dünyasının içinden çıkılmaz bir hal almasına neden olmaktadır. Bilimsel bir yayın için literatür taraması yapan da merak için okuyan da kavramsal kargaşada boğulmaktadır (Ersal 2015: s. 262).

Ersal, araştırmacının ortaya koyduğu kavramlarla Alevî topluluğunu tanımlamaktan çok kendi bakış açılarını ortaya koyduğundan bahsetmiştir. Araştırmacının kendi bakış açısını ortaya koyan terminoloji ise hem bu alanı merak eden araştırmacıyı kafa karışıklığına hem de bu çalışmalardan faydalanarak kendi geleneksel yapısını anlamaya çalışan Alevî- Bektaşî bireyleri kendine yabancılaşmaya sevk etmektedir.

Araştırmacının, Alevî inanç sistemini hangi noktadan görmek istediği, ortaya konulan bilginin içeriğini değiştirebilmektedir. “*Alevîlik-Bektaşîlik sözlükleri*” oluşturulurken de yazarların edindikleri bilgileri nerelerden edindikleri, bu bilgiler arasında nasıl bir seçime gittikleri, aslında yine yazarların kendi pencerelerine bağlı olarak şekillenmiştir. Esat Korkmaz, *Alevîliğin* düşünce yapısının, İlkçağ filozoflarının düşünce sistemlerinden ve Asya kaynaklı “*Doğa Tanrıca*” düşünce sistemlerinden temellendiğini ifade etmiştir (Korkmaz 2016: s. 67). Korkmaz, kendi çizdiği Alevîlik anlayışı çerçevesinde, yani Alevîliğin bir “felsefe-öğreti” olduğunu belirttiği açıklamaları doğrultusunda kelime seçimleri yapmış ve felsefenin özel alanlarına dâhil olan terimleri sözlüğe ilave etmiş ve Alevîlik, Bektaşîlik, Zerdüştlük, Budistlik ve Şamanlık terimleri ile oluşmuş bir sözlük ortaya koymuştur. Bazı terimlerin açıklanmasında tartışmaya girmiş, verilen terimin ayet, hadis, sûre ile ilgili yönlerini kurcalamanın dogmatik bir tutum olacağını belirterek akılla anlaşılabilir ifadelerle daha somut durumlarla terimi açıklamaya çalışmıştır.

Yılmaz Soyzer, *Alevîlik ve Bektaşîlik’in* ayrı değerlendirilmesi gerektiğini düşünerek kelime seçimleri yapmıştır. Ortaya çıkan sözlük *Babagan Bektaşîlik’i* merkezinde bir sözlük olmuştur. Yazar, Babagan Bektaşîliğini anlatma prensibi ile sözlü oluşturmuştur. Yazarın, Bektaşî babalarını, dedelerini, bu yola dahil olan kişileri anlatmak konusunda özel bir çaba harcadığı görülmektedir. Kişi adları bu sözlükte oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Çağlayan, sözlük çalışmasını ortaya koyarken, dar alanda (Çubuk Yöresi), yaşanan Alevîlik bağlamını esas aldığını belirtmiştir. Maddeler açıklanırken genellikle tek cümlelik açıklamalarla yetinilmiştir. “Alevîlik” gibi geniş coğrafyalara dağılmış ve pek çok farklı uygulamaların var olduğu bir gelenek için oldukça dar bir alandan yola çıkılarak bir Alevîlik terimleri sözlüğü oluşturulmuştur. Terimler arasında Kur’an’a dair pek çok ifade yer almıştır. Çağlayan, Alevîlerin günlük yaşamlarında ve cemlerinde Kur’an’a göndermeler yapan bir sözlü kültürü sürdürdüklerini göstermektedir. Yazarın,

Alevîliği; siyasal, materyalist, Şamanist bir noktaya yerleştirmemeyi tercih ederek, cemlerdeki söz varlığını ve ritüellerdeki söz varlığını terim olarak açıklama yoluna gittiği görülmektedir.

Ahmet Gökbel, Alevîlik ve Bektaşîlikin aynı kökten beslendiğini belirterek, “Dinler Tarihi” uzmanı olarak konuyu incelediğini belirtmiştir. Sözlü kültürde yaşanan Alevîliğin bir teoloji oluşturamadığından bahseden Gökbel, alan araştırmalarının önemli olduğundan bahsetse de bu toplumun içinde uzun zaman geçirmiş olmayı ya da bu kültürün içinden gelmiş olmayı bu alanda kitap hazırlamak için yeterli bulmadığını belirtmiştir (Gökbel 2019: s. XII). Gökbel, bu alanda hazırlanmış yüzlerce kitabı inceleyerek bu çalışmayı ortaya koyduğunu söylemiştir. Alan araştırmasında bulunduğu bahsetmeyen Gökbel, bu alanda hazırlanmış kaynak eserleri inceleyerek bir Alevîlik-Bektaşîlik sözlüğü ortaya koymuştur. Terimleri ele alırken, terimin farklı alanlardaki anlamlarını da vermeye çalışmıştır. Gerilimli alanlara girmeyen geleneksel terimleri, ulaşabildiği her kaynak eseri göz önüne alamaya çalışarak açıklamıştır. Alevî ve Sünnî inanç sistemlerinde var olan ancak farklı uygulanan terimleri açıklarken Sünnî bir tutumla Alevîlere ibadetleri nasıl yapmaları gerektiğini öğretmeye çalışan bir kişiliğe bürünmüştür. Ayrıca Alevîlikle benzerliklerinin olduğunu düşündüğü pek çok mezhep adını da terim olarak ele almıştır. Oldukça fazla mezhebi terim olarak ele alan Gökbel’in akademik alanda “Dinler Tarihi uzmanı” olduğunu vurguladığı disiplin alanının etkisinden kaynaklandığı tahmin edilebilir.

Alan çalışmalarında ortaya konan bilginin sahadan olduğu gibi alındığı ve işlendiği, bilgilerin “yerli”⁹den “ürüne” aracasız ve nesnel aktarıldığı fikrini tartışmaya açan: “Araştırmacı çalışmanın içinde kültürel kimliğinden kolaylıkla kurtulamaz.” fikri odaklı bakış açısını Nahya ve Harmanşah “*Kendini ve Ötekini Yazmak*” yazılarıyla işlemişlerdir. (Nahya ve Harmanşah 2016). Nahya ve Harmanşah’ın çalışmalarında, alanda araştırmacı ve yerlinin öznel pozisyonlarından doğan *güç dinamiklerinin* varlığından bahsedilir. Bu güç dinamikleri, araştırmacının bilgi üretimi konusunda otorite olarak görülmesi ve yerlilerin araştırma sürecine ne derece müdahale edebildikleri meselesi olarak açıklanmıştır. Bu dinamiğin hem araştırmacının hem de “yerli”nin kimliklerine, ideolojik görüşlerine, bakış açısına, motivasyonuna, araştırmacının bilimsel disiplinine, araştırmanın niteliğine, hedeflerine, yöntemlerine vb. bağlı olarak değişkenlik gösterdiği belirtilmiştir (Nahya ve Harmanşah 2016: s. 24,25). Bu fikir doğrultusunda, özellikle ilk alan araştırmalarının ve yapılan ilk çalışmaların, yeniden tartışmaya açılması söz konusudur. İlk araştırmalarda ve çalışmalarda araştırmacının hangi amaçla bu çalışmaları yaptığı ve Alevîlik-Bektaşîliğin hangi araştırmalarla görünür olmaya başladığı, bu çalışmalarda araştırmacının kendi kimliğini ne noktalara kadar çalışmaya yansıttığı tekrardan ele alınması gereken bir noktadır. Kaynak durumundaki çalışmaların yeniden sorgulandığı yeni süreçlerde, “*Alevîlik Terimleri Sözlüğü*” oluşturmak çok uzun bir sürece yayılması gereken, terimleri karşılaştırmalı olarak açıklamayı gerektiren bir çalışma olmak zorunda kalacak gibi görünmektedir.

⁹ Nahya ve Harmanşah, araştırılan kişi anlamında “yerli” ifadesini kullandıklarını, “araştırılan” ifadesinin kaynak konumundaki kişileri nesneleştirme tehlikesi taşıdığı için bu ifadeyi tercih ettiklerini belirtirler. (Nahya ve Harmanşah 2016: s. 17,18)

Sonuç

Alevîlik ve Bektaşîlik; tarih, sosyoloji, felsefe, güzel sanatlar, halkbilimi, edebiyat gibi pek çok disiplin alanı tarafından ele alınan oldukça geniş bir araştırma alanıdır. Buna bağlı olarak da bir terimin her disipline göre farklı bir anlamlandırmaya tâbi tutulması olağandır.

Alevîlik-Bektaşîlikle ilgili ilk kez karşılaşılan terimlerin hangi anlama geldiğini açıklayan sözlüklerin varlığı, hem Alevîlik-Bektaşîlik inancına mensup olup sözlü kültür ürünlerinde nelerin anlatıldığını anlamaya çalışan kişiler için hem de bu konulara ilgi duyan araştırmacılar için büyük bir önem taşır. Bu açıdan, Esat Korkmaz'ın, Alper Çağlayan'ın, Ahmet Gökbel'in ve Yılmaz Soyzer'in hazırladıkları sözlükler önemli bir ihtiyaca kısmen cevap vermişlerdir. Bu yönüyle çok önemli bir görevi üstlenmişlerdir.

Ortaya konan sözlüklerin ortaya çıkarılmasında yazarlar belirli sınırlılıklarla yüz yüze kalmışlardır. Bu sınırlılıkların araştırmacıdan kaynaklanan tarafı, yazarların hangi disiplin alanına dâhil oldukları ve Alevîlik-Bektaşîlik'i hangi noktaya yerleştirdikleri ile yakından ilgilidir. Kaynak kişilerle ilgili sınırlılıklar ise Alevî-Bektaşî toplumunun inanç sistemini "sır" olarak gizli tutmayı tercih etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu tutum, sembolik bir dili ortaya çıkarmış ve bu dilin ifşa edilmesi konusunda temkinli bir tutum sergilenmesi, anlaşılır olmayı zorlaştırmıştır.

Alevîlik-Bektaşîlikle ilgili çalışmalar, araştırmacının, pek çok zorlukla nasıl baş etme yoluna gittiğine göre şekillenmektedir: Kaynak durumundaki kişiler, "yolun dili"ni açıklama konusunda çoğu zaman ihtiyatlı bir tutum sergilemektedir. Diğer taraftan, bilgileri derleyen kişilerin, üzerlerinde taşıdıkları kültürel kimliği tamamen yok sayarak bilgileri işlemeleri de pek mümkün olmamaktadır. Bu sınırlılıklara ilave olarak, ortaya konulan bilgilerin arasından seçimler yaparak bir "terimler sözlüğü" oluşturmaya çalışan sözlük yazarının kişisellikten tamamen uzak kalamaması, kendini yetiştirdiği disiplin alanının terminolojisini de sözlüğe alması ve bilgileri seçme biçimi, ortaya konan Alevîlik-Bektaşîlik sözlüklerini dar ve sınırlı bırakmıştır.

Öneri

Alevîlik-Bektaşîlikle ilgili hazırlanan sözlüklerden, Gökbel'in ve Soyzer'in hazırladığı çalışmaların önsözlerinde, özellikle tartışılan konunun, Alevîliğin, Bektaşîlikle birlikte ve aynı çatı altında ele alınıp alınamayacağı olduğu görülür. Bu tartışma, sözlüğe hangi adın verilmesinin uygun olacağı ve verilen ad doğrultusunda terimler seçerek açıklama yapma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Son yıllarda, Alevîliğin, Bektaşîlikten ayrı konumlandırılmasının, araştırmacının dışarıdan koyduğu bir sınırlandırma olduğunu belirten yeni çalışmalar ortaya konmaktadır. Bu çalışmalardan birini ortaya koyan Bülent Akın, Alevîliğin "ocak" yapılanması şeklinde teşkilatlandığını ve "Bektaşîlik'in" de bu ocaklardan biri olduğunu belirtmiştir. Ayrı yapılan adlandırmaların ortak bir kavramsal çerçevede birleştirilmesi gerektiği şöyle temellendirilmiştir:

"15. ve 16. yüzyıl ve öncesindeki heterodoks olarak tanımlanan Kalendarî, Haydari, Şemsi, Cavlaki, Bektaşî, Abdal, Işık ve Torlak adlarıyla anılan toplulukların, o dönem kaynaklarının bazılarında aktarıldığı gibi başıboş zümreler olarak değil, gerek ritüelleri gerekse de inanç merkezli organizasyonları ve

teşkilatlanma biçimleri çerçevesinde Alevî ocak kavramı ve sistemi içerisinde değerlendirilmesi gerektiği görüşündeyiz. Kaldı ki Baba İlyas, Dede Garkın, Barak Baba, Sarı Saltık, Hacı Bektaş Veli, Geyikli Baba, Otman Baba, Abdal Musa, Şeyh Şücaeddin Veli, Kaygusuz Abdal ve daha birçok önemli Kalenderi olarak adlandırılan Türk kolonizatör derviş ve ereninin, bu yapılanmaların lideri olarak karşımıza çıkması ve sonraki yüzyıllarda çoğunun adına kurulmuş ocakların var olduğunu görmemiz, bu yapılanmaların Alevîlik çatısı altında ve ocak kavramı çerçevesinde değerlendirilmesinin daha bilimsel ve tutarlı sonuçlar getireceğini göstermektedir.” (Akın 2017: s. 260-261

Alevîlerin sözlü kültür ürünlerinde, “Hacı Bektaş-ı Veli”, “serçeşme” ve “pir” olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan, Alevî toplulukların, kendini Hacı Bektaş Veli'ye bağlı gördüğü görülür. Alevîlerin kendilerini Hacı Bektaş-ı Veli'den ayrı konumlandırmadıklarının göstergesi olan bu durum, Bülent Akın'ın, “Bektaşîlik'i”, “Alevîlik” çatısı altında ve “ocak” kavramı çerçevesinde değerlendirme önerisine uygun bir noktadadır. Bu doğrultudan bakıldığında Alevîlik-Bektaşîlikle ilgili hazırlanacak bir sözlükte bunları ayrı inanç sistemleri olarak ayırmaya çalışmak yerine Alevîlik çatısı altında değerlendirmek daha uygun olacaktır.

Alevîlik-Bektaşîlik gibi çok geniş anlam dünyasına sahip bir alanın terimler sözlüğünü oluşturmak, bir yazarın tek başına çalışmasıyla tamamlanacak bir çalışma gibi görünmemektedir. Bu konuda hazırlanacak olan ansiklopedik bir sözlük, tek yazarın çabasıyla değil, bir ekiple, “*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*” örneğindeki gibi, terimi derinlemesine araştıran yazarların, bilgilerin kaynak yerlerini belirterek madde yazmaları biçiminde ortaya konabilir. Alevîlikle ilgili alan araştırmalarının her geçen gün arttığı ve terminolojinin her geçen gün detaylanarak genişlediği göz önüne alınırsa, hazırlanacak bir sözlüğün, tamamlanma tarihi açık bırakılan, elektronik erişim ortamında hizmet veren bir sözlük olması uygun olacaktır. Bu şekilde belli bir tarihte donup kalmış bir sözlük olmayacak yeni çalışmalarla büyümeye devam eden dinamik bir sözlük ortaya çıkacaktır.

KAYNAKLAR

AKIN, Bülent, (2017) “Alevilikte ‘Ocak’: Kavramsal Çerçeveye ve Tarihî Arka Plana Yeni Bir Bakış”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, S: 17/2, s. 239-264.

AKIN, Bülent, (2020). *Kızılbaş Oğuzlar ve Şah İsmail'in Anayurdu Diyarbakır*, İstanbul: Kitabevi.

AYDOĞDU, Betül, (2011). *Türk Edebiyatında Seyrânî Olgusu:Develili Seyrânî ve Eserleri(İnceleme-Metin)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

ÇAĞLAYAN, Alper, (2014), *Alevî Terim ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Fabulinus.

ÇAPRAZ, Erhan, (2015), **Sosyo-Kültürel Bağlamda Kayserili Rûzî ve Şiirleri (İnceleme-Tenkritli Metin)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

DEDEBABA, Bedri Noyan, (2007), **Kur'an-ı Kerîm (Manzum Meal)**, (Hazırlayanlar: Ş. KEÇELİ ve Ö. SAVAŞÇI,) Feryal Matbaası.

ERSAL, Mehmet, (2016), "Alevilik Çalışmalarında Uygulanacak Metodoloji Üzerine Tespitler ve Öneriler", **2. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Hoşgörü ve Barış Sempozyumu (08-10 Ekim 2015) Sempozyum Bildirileri**, Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, s. 260- 276.

GÖKBEL, Ahmet ,(2019), **Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

GÖRKEM, İsmail, (1993), "Türk Folklor Tarihinde Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti ve Baha Said Bey'in Yeri", **Doğumunun 50.ve Hizmetinin 10.yılında Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan**, Samsun: Eser Yayınevi, s. 73-88.

GÖRKEM, İsmail, (2006), **Baha Said Bey Türkiye'de Alevî Bektaşî, Ahî ve Nusayrî Zümreler**, İstanbul: Kitabevi.

KORKMAZ, Esat, (1993), **Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Ant Yayınları.

KORKMAZ, Esat, (2004), **Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

KORKMAZ, Esat, (2004), **Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Anahtar Kitapları.

KORKMAZ, Esat, (2016), **Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Anahtar Kitaplar.

NAHYA, Z. N. ve R. HARMANŞAH, (2016), "Kendini ve Ötekini Yazmak", **Etnografik Hikayeler Türkiye'de Alan Araştırması Deneyimleri**, İstanbul: Metis Yayınları, s, 17-34.

SİMMELE, Georg, (2019), **Gizliliğin ve Gizli Topluların Sosyolojisi**,(Çeviren: İ. DÜNDAR) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

SOYYER, Ahmet Yılmaz, (2019), **Hünkâr Ansiklopedik Bektaşîlik Sözlüğü**, İstanbul: Post Yayın Dağıtım.

TAŞĞIN, Ahmet, (2010), "Alevilik Bektaşilik Konulu Yayınların Genel Çerçevesi: Süreklilik ve Zorunluluk", **Alevilik ve Bektaşilik Yayınlarının Temel Sorunları Çözüm Önerileri(26-28 Şubat 2010 Ilgaz)**, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, s, 23-32.

TAŞĞIN, Ahmet, (2015), "Akademik Nazarın Darlığı ve Alevi Kaynakların Genişliği: Alevilik Araştırmalarının Seyrine Dair Tefekkür", **Hasan Nedim Şahhüseyinoğlu'na Armağan**,Ankara: Ürün Yayınları, s. 171-186.

Üçü Birarada Ku'ân-ı Kerîm Arapça- Meal- Türkçe Okunuş, (Hazırlayan: Fatih Ara, (tarih yok). (Çeviren: Elmalılı Hamdi YAZIR) İstanbul: Kâbe Basın.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, (2015), *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, (Hazırlayan: Turhan Yörükan), İstanbul: Ötüken Neşriyat.